

ISSN 1829-0264

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ա ն ս ա գ ի ր ֆաղափականություն և
աղբարություն

ԵՐԲ-III թողարկման № 2

Օգոստոս 2006

**Մարդկային զարգացումը և
սոցիալական ֆաղափականությունը**

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ զարգացման և հետազոտությունների կենտրոն

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ա մ ս ա գ ի ռ **Բաղափականություն և
աղբահարություն**

Բովանդակություն

Հոդվածներ	2
Մանկական աղբահարությունը Հայաստանում <i>Գոհար Ջրբաշյան</i> <i>Արեգ Ջրբաշյան</i>	2
Մարդկային զարգացման և տնտեսական աճի միջև կապի միջերկրային վերլուծություն <i>Կարինե Հարությունյան</i>	6
Մարդկային աղբահարության համաթիվը և նրա մոդիֆիկացումը Հայաստանում <i>Տաթևիկ Հարությունյան</i>	14
Միկրոադախակազմության ազդեցությունն աղբահարության կրճատման վրա գյուղական երջաններում <i>Գայանե Մովսիսյան</i>	19
Աղբահարություն. Հայաստան-Թուրքիա զուգահեռներ <i>Արման Գաբրիելյան</i>	22
Սոցիալական կառուցվածքի հասկացությունը և դերը զարգացման բաղափականության մեջ <i>Հասմիկ Մինասյան</i>	28
Տնտեսության զարգացման միտումները	32
Տնտեսական միտումները Հայաստանում 2006-ի առաջին կիսամյակի համար	33
Վիճակագրական սլայդներ	35

Մանկական աղփասությունը Հայաստանում*

Գոհար Ջրբաշյան Արեգ Ջրբաշյան

Ինչդեռ «աղփասություն» հասկացությունը չունի սահմանափակ սահմանում, այնուհետ էլ չկան այն չափերը, որ սահմանափակ ձևեր: Հավանաբար աղփասության հարաբերական բնույթն ընդգծող, ամենից ընդունելի սահմանումը հետևյալն է. «Այն ընթացիկներն ու մարդիկ, որոնք, ռեսուրսների անբավարարության տարածառով, չեն կարողանում ձեռք բերել այն սնունդը, մասնակցել գործունեության այն ձևերին և ունենալ կեցության այն տայմաններն ու հարմարությունները, որոնք սովորական են կամ լայնորեն ընդունված այն հասարակությունում, որին տասկանում են, համարվում են աղփաս»¹:

Աղփասությունը բացասաբար է անդրադառնում երեխաների վրա ոչ միայն նյութական գրկանքների ձևով, այլև զգալիորեն սահմանափակում է նրանց որակյալ բուժափասարկում ու կրթություն ստանալու հնարավորությունները, ստեղծում արգելներ հասարակության մեջ նրանց սոցիալական ինտեգրման ճանապարհին, վերացնում կամ վասթարացնում է նրանց այն հնարավորությունները, որոնք ուրիշների համար տարգաղես սովորական ու բնական են: Ընդունելով, որ աղփաս երեխան, որը զրկված է աղազա հեռանկարներից, մարդկային կառիհալի հսկայական կորուստ է ազգի համար, մանկական աղփասության վերացումը լիսի դիսվի որդես ժամանակակից, առաջադեմ ու արժանավայել հասարակության կառուցման անկյունաքար:

«Էժան» մանուկներ և աղփասության հարասություն: Քանի որ աղփաս մանկության հետևանքներն են հյուժվածությունը, առողջության կորուստն ու կրթության բացակայությունը, ուսի աղազայում այդդիսի մարդկանց համար

աղփասության հաղթահարման հավանականությունը ռաս փոքր է:² Հյուժվածությունը կարող է սկսվել դեռ մոր արգանդում և անցկելի հետևանքներ թողնել մարդու առողջության և ճանաչողական զարգացման վրա ողջ կյանքում: Ֆիզիկական միջավայրը, դաստիարակության ոճը, ճանաչողական խթանումները, առողջական վիճակը ծննդյան դահին ու մանուկ հասակում, ինչդեռ նաև մանուկ հասակում սացած բուժափասարկման որակն ու ներգրավումը վաղ մանկական զարգացման (ՎՄՁ) ծրագրերին այն զլխավոր գործոններն են, որոնք կազմավորում են երեխայի մսավոր զարգացումը:³ Բարձր որակի ՎՄՁ ծրագրերում ընդգրկված մանուկներն ավելի մեծ ռանսեր ունեն ավարհին հասցնել միջնակարգ կրթությունը, չննալ նույն դասարանում, փչ կարի ունենալ հասուկ կրթության, ավելի բարձր առաջադիմության ցուցաբերման: Նրանք ավելի որակյալ սնունդ ու բուժափասարկում ստանալու առավել մեծ հնարավորություններ ունեն, ինունիզացիայի բարձր տկոս ու ավելի փչ են ենթարկվում ռահագործման ու անսեսման: Այս երեխաների ավելի մեծ տկոսն է հետագայում բարձր վարձարվող աժխասանք գսնում, որը լիովին բավարարում է կենսական կարիները, և ավելի հազվադեպ է սոցիալական աջակցության կարի ունենում: Նրանց ավելի փոքր մասն է հայսնվում թմրադեղային կախման մեջ ու իրավախախտումներ անում և, ինչդեռ մանկական, այնդես էլ հատում սարիում, ավելի հազվադեպ է հայսնվում բանում:⁴

Աղփաս դառնալու ռիսկը մեծաղես կախված է ճնային ճնեսության կառուցվածից ու խնամի սակ գսնվողների թվից: Հայաստանում աղփասության մեջ հայսնվելու ամենամեծ ռիսկն ունեն այն ճնային ճնեսությունները, որսեղ կան 7 սարեկանից փոքր երեխաներ, կան 3 և ավելի երեխաներ: Երեխաները Հայաստանի բնակչության ամենից խոցելի մասն են: 2003 թվականին նախադորոցական սարիի երեխաների

* Հողվածը հիմնված է Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոններ - Հայաստանի (Եվրասիա հիմնադրամ) 2005 թվականի (Ելու Յորի Քարնեզի Կորդոացիայի ֆինանսական աջակցությամբ) դրամաճորհային ծրագրի ռզանակներում հեղինակների իրականացած հետազոտության վրա:

¹ P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, 1979, p. 31

² Omer Moav, *Cheap Children and Persistence of Poverty*, p. 1

<http://micro5.mssc.huji.ac.il/~melchior/cheap.pdf#search=Omer%20Moav,%20Cheap%20Children%20and%20Persistence%20of%20Poverty>

³ Guo Guang and Kathleen Mullan Harris, *The Mechanisms Mediating the Effects of Poverty on Children's Intellectual Development*, *Demography*, V. 37, No.4, 2000, pp. 431-447, p. 437 <http://muse.jhu.edu/demo/demography/v037/37.4guo.pdf>

⁴ Robert G. Lynch, *Exceptional Returns: Economic, Fiscal, and Social Benefits of Investment in Early Childhood Development*, *Economic Policy Institute*, p. 4

[http://www.epinet.org/books/exceptional/exceptional_returns_\(full\).pdf](http://www.epinet.org/books/exceptional/exceptional_returns_(full).pdf)

42.8 տոկոսն աղֆաս էին, իսկ 11.5 տոկոսը՝ ծայրահեղ աղֆաս (2002-ին համադասասխա- նաբար 40.5 և 17.1 տոկոս), լինելով ամենից բարձր բոլոր սարիֆային խմբերում: Աղֆասու- քյան երկրորդ ամենից բարձր մակարդակը դիտվում է 7-16 տարեկանների սարիֆային խմբում. 2003-ին աղֆաս էին 39.0 տոկոսը և ծայրահեղ աղֆաս՝ 8.7 տոկոսը (2002-ին՝ 39.9 և 15.3):⁵ Չնայած աղֆասության կրճատման առու- մով 2004-ին գրանցված նեանակալի առաջըն- քացին, 5 տարեկանից փոքր երեխաների 41.9 տոկոսը շարունակում էր մնալ աղֆաս և 8.0 տոկոսը՝ ծայրահեղ աղֆաս:⁶ Հիմնական դաս- ճառը, որ այդքան շատ երեխաներ աղֆաս են, այն է, որ աղֆաս ընթանիներում ծնվում են ավելի շատ երեխաներ: Աղֆաս ընթանիներն ի վիճակի չեն բավարար միջոցներ սրամադրել երեխաների ուսմանն ու բուժադասարկմանը, և այդ դասճառով այդ ընթանիներն երեխաները մեծադեպ ենթակա են շարունակաբար աղֆաս մնալու ռիսկին, քանի որ նրանց ապրուստի միջոցներ վասակելու հնարավորություններն էադեն սահմանափակված են իրենց կուսակած ցածր մարդկային կադիսալով:

4 կամ ավելի ֆիչ երեխաներ ունեցող սնային սնեստությունները սովորաբար իրենց համարում են միջին կամ միջինից բարձր սոցիալական խմբերում, այնինչ այն սնային սնեստություն- ները, ուր կան 4-ից ավելի երեխաներ, սովորա- բար իրենց համարում են միջինից ցածր սոցիա- լական խմբում: Երեխաների թվի աճին զուգա- հեռ, աղֆաս լինելու և ավելի ցածր սոցիալական խմբին դասկանելու զգացումն ուժգնանում է (սենս ադյուսակ 1):⁷

Մարդկային աղֆասություն, առողջություն և կրթություն: Վաս առողջությունը կարող է լի- նել աղֆասության ինչդեպ դասճառ, այնդեպ էլ հեսևանֆ: Աղֆասները հայսնվում են անելանելի Երջադոսյոսում՝ վասառողջների աղֆասանալու, ինչդեպ նաս աղֆասների առողջությունը կորց- նելու (վասառողջ դառնալու) ու հասնանդան դառնալու հավանականությունը շաս մեծ է: Տնային սնեստության անդամների առողջական վիճակն ու կրթական մակարդակն էական դեր ունեն իրենց այս կամ այն սոցիալական խմբին դասկանելու ընկալման հարցում: Երկու հա- մանման սնային սնեստություններից իրեն ավելի հաճախ աղֆաս է համարում այն, որում կան հիվանդներ: Ավելի ֆիչ է դասահում, որ իրենց աղֆաս համարեն այն սնային սնեստություն- ները, որոնց գլխավորն ու ամուսինը լալ կրթու- թյուն ունեն՝ որքան բարձր է կրթական մակար- դակը, այնքան մեծանում է իրենց աղֆաս չհա- մարելու ընկալումը: Այսդեպ, սնային սնեստու- թյունների մեջ, որոնց գլխավորներն ունեն բարձրագույն կրթություն, միջինից 12.9 տոկոսով ավելի ֆիչ են իրենց աղֆաս համարող սնային սնեստությունները:⁸

Հայասանում բուժադասարկման անմասչելիու- թյան դասճառով 2003 թվականին հիվանդների 42.8 տոկոսը թժժի չեն դիմել: Առողջադասա- կան ծառայությունները ֆինանսադեպ անմաս- չելի են Հայասանի բնակչության մեծամասնու- թյան՝ 87.5-98.4 տոկոսի համար: Բուժհիմնարկի հեռավորությունը միայն 1.2 տոկոսի համար է անմասչելիության որոժիչ դեր ունեցել: Ամենա- սուր դակասությունը սնային սնեստությունները զգում են առողջադասական կարիֆների բավա-

Ադյուսակ 1. Տնային սնեստությունների սնեսական վիճակի ու սոցիալական խավի ինֆնագնահասականները Հայասանում

Ընթանիներ, որոնֆ	Երևան				Կոսալֆ 2005	
	2004		2005		սնեսական վիճակ*	սոցիալական խավ**
	սնեսական վիճակ*	սոցիալական խավ**	սնեսական վիճակ*	սոցիալական խավ**		
չունեն երեխա	3.60	2.99	3.58	2.48	3.74	3.00
ունեն մինչև 4 երեխա	3.77	3.34	4.11	3.70	3.68	2.96
ունեն 4 և ավելի երեխա	4.00	2.14	3.75	2.25	4.10	2.06

Նշում. *1 - շաս լալ, 5 - շաս վաս, ** 1 - առավել ցածր լալ, 5 - առավել բարձր լալ Ադյուսդը՝ Սեֆական հասվարկներ, ՀՈԿԿ 2004-2005 նախաժեռնության սվյալներ

⁵ Հայասանի սոցիալական դասկերը և աղֆասությունը, ՀՀ ԱԿԾ, 2003, էջ 120

⁶ Հայասանի սոցիալական դասկերը և աղֆասությունը, ՀՀ ԱԿԾ, 2006, էջ 47

⁷ G.Jerbashian, A.Jerbashian, "Child Poverty in Armenia", p. 21 http://www.crc.am/store/files/db_fellows/gj/Child%20Poverty_Final%20Paper.pdf

⁸ Հայասանի սոցիալական դասկերը և աղֆասությունը, ՀՀ ԱԿԾ, 2006, էջ 163

Ընդգրկման ցուցանիշը հասկալից նվազում է աղփասների Երջանում, ավելի մեծ արագությամբ՝ 16 տարեկանների Երջանում: Չնայած դրան, հասարակության ամենից աղփաս Եերսի՝ 17-20 տարեկանների, մոտ 20-30 տոկոսը Եարունակում է ուսումը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում և այստիսով ձգտում է ձեռք բերել մասնագիտություն, որը հնարավորություն կտա նրանց հաղթահարել աղփատությունը:¹⁶

Դեռահասների հանցավորությունը: Հանցավորությունը վնասում է ոչ միայն առանձին անհասների, այլև արգելակում է երկրի սոցիալական, սնտեսական ու իրավական զարգացումը, վսանգի սակ է դնում հասարակության կարևոր արժեքները: Դեռահասների հանցավորության մակարդակը Եատ մեծ է Հայաստանում բանտարկված մեղադրյալների մեջ 14-17 տարեկանները կազմել են ընդամենը 5.4-5.7 տոկոս 2003-2005 թվականներին:¹⁷ 2003-2004 թվականներին 14-17 տարեկան դեռահասների մոտ 0.8 տոկոսն է հանցանք գործել: Դեռահասների հանցագործությունների մեծ մասը վերաբերում է փոքր, ոչ լուրջ օրինազանցությունների: Հաճախ, ըստ էության, միակ «հանցանքը» լինում է նրանց աղփատությունը, անօթևանությունն ու անհույս վիճակը: Դեռահասները հիմնականում գործում են թեթև, «ավանդական» հանցանքներ՝ զողություն, թալան, ավազակություն, խուլիգանություն, մարմնական թեթև վնասվածքներ: Դեռահասների հանցագործությունների մեծ մասը (67.3 տոկոսը, 2003 թվական¹⁸) բաժին է ընկնում այն դեռահասներին, որոնք չեն աԵխատում կամ սովորում, կամ էլ ծայրահեղ/մարգինալ սոցիալական վիճակում են ու աղփատ:

Դեռահասների հանցավորությունն ունի իր հատուկ տատանները: Հատունության «անցման Երջանը» երկարում է՝ Եվրոտայում 1987 թվականին 18 տարեկանների 50 տոկոսն աԵխատանք ուներ, իսկ արդեն 1995 թվականին 50 տոկոս զբաղվածության հատել են 20 տարեկանում:¹⁹ Սոցիալական հատունության ժամկետի երկարածությունը մեծացնում է Երեական աԵխարհի հետ

կաղվելու վսանգը: Հայատանում 50 տոկոս զբաղվածության ցուցանիշը հատանելի է միայն 30-34 տարիային խմբի համար (տղամարդկանց համար՝ 25-29 տարեկաններ):²⁰ Դեռահասների հանցավորության աճի այլ տատաններ են կանանց զբաղվածության ընդլայնումն ու մատչելի սոցիալական ծառայությունների բացակայությունը: Կանայք, որոնց չգրված «սոցիալական դերը» երեխաներին խնամելն ու դատտիրակելն է, զբաղվածության աճի, երեխաների խնամքի ու մանկատատատանական հատատությունների նվազման իրողության տայմաններում հաճախ առանց հսկողության ու խնամքի են թողնում դեռահասներին: Մյուս կողմից, ժամանակակից երեխաներն անհամեմատ ավելի մեծ տեղեկություններ են ստանում հատուն մարդկանց աԵխարհի «տոտուղների» մատին: Մատնավորատես, նրանք կամայական տեղեկություններ կարող են ստանալ հեռուստատտությանը ու ինտերնետով, որտեղ որքան ատես կարելի է գտնել բռնություններով ու հանցագործություններով հագեցած, ինչոքես նաև էրոտիկ ֆիլմեր ու տատանություններ: Մրանք երեխայի մեջ ճնշում են բարոյական նախատակիզքն ու ստեղծում համոզմունք, որ աԵխարհում հաղթում է միայն ֆիզիկատես ամենատուժեղը, ամենատարդախը և այլն: Այս տատակերացումներն ամրատղնվում են հատարակությանը հայտնի աղմկալի հանցագործությունների, ներառյալ կոռուտոցիոն դրսևորումների անտատտելիության տայմաններում: Կրկնակի ստանդատտները, հատկատես կրթական ոլորտում, որին ուղղակիորեն առնչվում են տատանիները, տղծում են դեռահասների հոգիներն ու աղավաղում նրանցից Եատերի վարտագիծը:

Դեռահասների աԵխատանքը: 2004 թվականին 15-19 տարեկանների մոտ մեկ Եառորդը տնտեսատես ակտիվ է եղել²¹, իսկ նրանց 7.5 տոկոսն աԵխատել է:²² ԱԵխատտող դեռահասների 33.8 տոկոսը Եարթաթական ծախսել են ավելի Եան 25 ժամ (22.1 տոկոսը՝ 35 ժամ) իրենց աԵխատավայրում, ինչը կնԵանակի, որ նրանք ավելի

¹⁶ Հայատանի սոցիալական տատակերը և աղփատությունը, ՀՀ ԱԿԾ, 2006, էջեր 98, 120
¹⁷ Սոցիալական վիճակը Հայատանում 2003, էջ 156, 2004, էջ 258, 2005, էջ 158
¹⁸ Վիճակագրական տարեգիր, 2005, էջ 183
¹⁹ Lithuanian Human Development Report, 1999, pp. 147-148, http://www.un.lt/images/socialine_raida/en/1999/10CHAPTER.pdf
²⁰ ԱԵխատանի Եուկան Հայատանի Հանրատեսությունում, 2004, էջ 18
²¹ ԱԵխատանի Եուկան Հայատանի Հանրատեսությունում, 2004, էջ 17
²² G.Jerbashian, A.Jerbashian, "Child Poverty in Armenia", p. 55

Ըստ ժամանակ են ծախսել առօրյա աշխատանքներ, քան դրոշմը: Առօրյա դեռահասների մոտ 8.0 տոկոսը շաբաթվա մեջ աշխատել է ավելի քան 56 ժամ, ինչը չափից դուրս է նույնիսկ հասուն մարդկանց համար:²³ Այդ դեռահասներին աշխատել ստիպող հիմնական գործոնը (63.6 տոկոս) իրենց ընտանիքների ծանր ֆինանսական դժվարություններն են:

Ամփոփում: Մանկական աղքատության վերացման կարևորությունն ակնհայտ է, ինչը հիմնավորված է այն բացասական ազդեցությամբ, որն աղքատությունը կարող է ունենալ մանուկների աղաքայի վրա: Մանկական աղքատության վերացման ծրագրերը դեռևս է աղաքային բարձրորակ առողջապահական ծառայությունների, զարգացման ու կրթական ծրագրերի մասշտաբային թուրքեր են: Դեռահասներին ու երիտասարդներին արդյունավետ գործունեությամբ զբաղեցնելը դեռահասների հակասոցիալական վարք կանխելու ամենից արդյունավետ ճանապարհներից մեկն է: Ընդհանրապես, նույնիսկ նախադրյալներից հիմնարկների վերականգնմանն ու օգնելով աղքատ ընտանիքների երեխաներին ներգրավվել վաղ մանկական զարգացման ծրագրերում ու մանկապատանեկան սեղծագործական, սպորտային կենտրոններում, միջոցներ ձեռնարկելով մեծացնելու «դժվար» երեխաների ընդգրկումը դրոշմներում (հասկալի միջին մասնագիտական կրթական հաստատություններում), հնարավոր է այդպիսի երեխաներին հասունության հետ ընձեռել մրցունակություն առօրյա աշխատանքի օրվա լույսում և նույնիսկ աղքատության անօրջելի վերացմանը Հայաստանում:

Գոհար Ջրբաբյանը մաթեմատիկայի մագիստրոսի ու գործարար ղեկավարման մագիստրոսի կոչումներ ունի, որոնք նա ստացել է, համադասախանաբար, ԵՊՀ-ից և ՀԱՀ-ից: 1978 թվականից դասավանդում է ԵՊՀ-ում: 1998 թվականից սկսած Գոհար Ջրբաբյանն աշխատում է սոցիալական ոլորտի զարգացման տարբեր ծրագրերում: Վերջին ժամանակների հետազոտական աշխատանքները հիմնականում վերաբերում են աղքատության, ժողովրդագրական ուսումնասիրություններին, կենսաթուրքային աղաքայինության, առողջապահական ու սոցիալական աջակցության համակարգերի վերլուծությանն ու բարեփոխումներին: Այժմ նա աշխատում է ՆՕՎԱ ծրագրում (ԱՄՆ ՄՁԳ) որդես առողջապահական համակարգերի վերլուծաբան:

Արեգ Ջրբաբյանը սնտեսագիտության մագիստրոսի կոչում է ստացել ԵՊՀ-ից: Որդես ավարտական կուրսի ուսանող նա փորձառությունն անցել է Տնտեսական զարգացման և հետազոտությունների կենտրոնում: Ներկայում նա ծառայում է Հայաստանի զինված ուժերում:

Մարդկային զարգացման և սնտեսական աճի միջև կապի միջերկրային վերլուծություն

Կարինե Հարությունյան

Ինչդեռ Հայաստանում, այնպես էլ ամբողջ առօրյաում, մարդկային զարգացման և սնտեսական աճի միջև կապի ուսումնասիրություններն այսօր մեծ կարևորություն են ստանում: Նույնիսկ զարգացած շատ երկրներում սնտեսական աճի բարձր ցուցանիշները չեն բարձրացնում ինտենսիվորեն ազդել բարեկեցության բարելավման վրա: Մյուս կողմից, եկամուտների ցածր մակարդակ ունեցող որոշ երկրներում մարդկային զարգացման մակարդակը համեմատաբար բարձր է՝ չհամադասախանելով եկամուտների մակարդակին: Հայաստանը դասվում է այն երկրների շարքին, ուր մարդկային զարգացումը (հաշվարկված Մարդկային զարգացման համաթվով) համեմատաբար բարձր է եկամուտների մակարդակից (հաշվարկված մեկ օճի ընկնող ՀՆԱ-ով): Այս օճիումները կարճաժամկետ են և ենթակա երկարաժամկետում հաշվեկռում: Հայաստանում վերջին տարիներին արդեն իսկ նկատվում է մարդկային զարգացման մակարդակի անկում:

Հողվածը վերաբերում է մարդկային զարգացման և սնտեսական աճի միջև կապի ուսումնասիրությանը, որն առավել ընդգրկում աշխատությունից ամփոփումներ են: Առաջին մասում ներկայացվում է առօրյաի տարբեր երկրներում սնտեսական աճ և մարդկային զարգացում կապի դրսևորումները: Հողվածի երկրորդ մասում փորձ է արվում, ըստ յուրաքանչյուր երկրում սնտեսական աճ - մարդկային զարգացում կապի ամրության, իրականացնել երկրների դասակարգում, և ըստ այդմ որոշել Հայաստանի տեղը և հնարավոր զարգացման հեռանկարները:

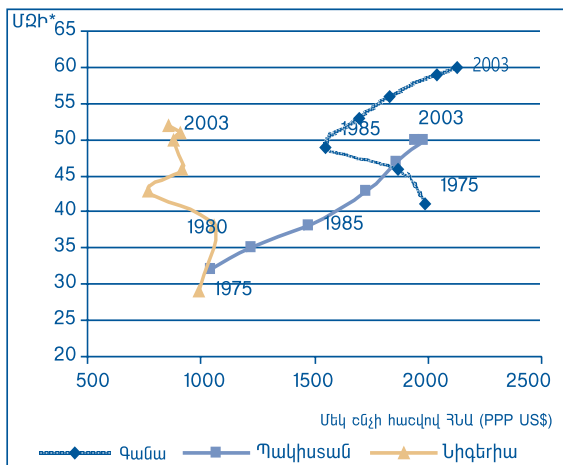
²³ Առօրյաումը և մանկական զբաղվածությունը Հայաստանում, ԳՅ ԱՎԾ, 2004, էջեր 17, 18, 72

Տնտեսական աճի և Մարդկային զարգացման կառուցվածքի դրսևորումները

Մարդկային զարգացումը ենթադրում է մարդկային ունակությունների ձևավորման և օգտագործման ընդլայնում: Դրանք վերաբերում են ինչդեպ առողջության բարելավմանը, կրթության և հմտությունների ձեռքբերմանը, այնդեպ էլ ձեռքբերված ունակությունների օգտագործման հնարավորություններին՝ հանգստի, արտադրական, մշակութային, ֆադաֆական և սոցիալական կյանքում մարդու մասնակցության աղաժողովման համար:

Տնտեսական աճը մարդկային զարգացման կարևորագույն նախադրյալ է: Միաժամանակ, մարդկային զարգացման ոլորտում ձեռքբերումներն էլ իրենց հերթին կարող են նդդասել տնտեսական աճին: Այսինքն՝ տնտեսական աճի և մարդկային զարգացման ցուցանիշների միջև առկա են երկու տարբեր դասձառնահետևանքային շղթաներ: Այս դասձառնահետևանքային կադդերի առկայությունը կարձես թե հիմք է տալիս ենթադրելու, որ տնտեսությունը դդեսֆ է գձնվի դեղդի վեր միտված դարույրի վրա: Այսինքն՝ մարդկային զարգացման (այտուհետ՝ նաև ՄՁ) բարձր մակարդակը դդեսֆ է հանգեցնի տնտեսական աճի (այտուհետ՝ նաև ՏԱ) բարձր մակարդակի, իսկ սա էլ իր հերթին դդեսֆ է նդդասի ՄՁ-ի ավելի բարձր մակարդակի ձեռքբերմանը և այտդես շարունակ: Անշուտ, կարող է տեղի ունենալ նաև հակառակը:

Գձադդասկեր 1.Ա Մարդկային զարգացման բարելավում, եկամուտների փոքր աճ

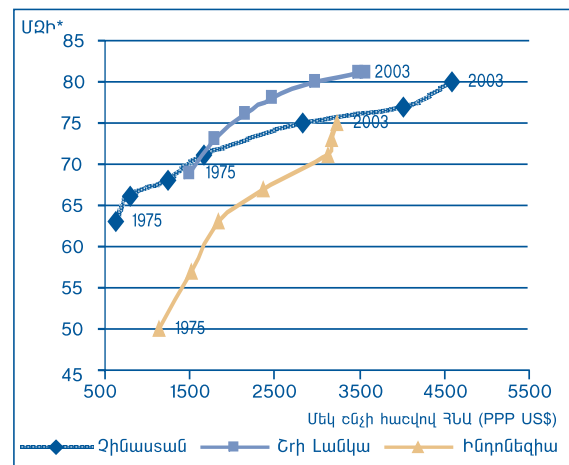

ՄԱԿ-ի անդամ 177 երկրների մարդկային զարգացման և տնտեսական աճի 1975-2002 թվականների ցուցանիշների մեր ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ իրականում ՄՁ և ՏԱ միտումները կարող են չհամընկնել: Հետևաբար կարելի է եզրակացնել, որ **տնտեսական աճի և մարդկային զարգացման ցուցանիշների միջև մեխանիկական կադդը բացակայում է:**

Համաձայն մեր դիտարկումների, հնարավոր է առանձնացնել ՄՁ և ՏԱ ցուցանիշների միտման 4 տարբեր դրսևորումներ:

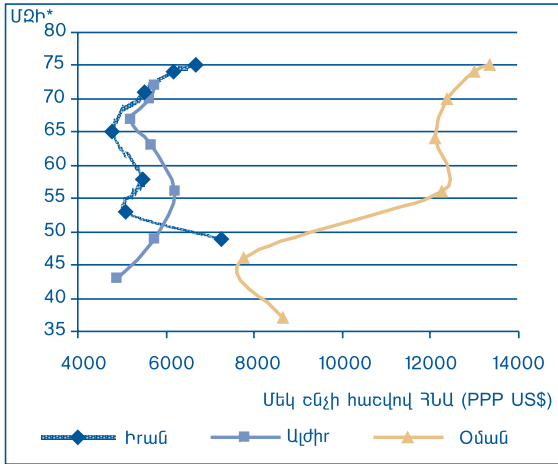
- **Մարդկային զարգացման բարելավումը զուգորդվում է եկամուտների փոքր աճով:** Նման միտում դիտարկվել է մարդկային զարգացման ցածր մակարդակ ունեցող ինչդեպ ադդաս (օրինակ՝ Գանա, Պակիստան, Նիգերիա), այնդեպ էլ եկամուտների բավականին բարձր մակարդակ ունեցող (օրինակ՝ Իրան, Ալժիր, Օման) երկրներում (տես գձադդասկեր 1.Ա և 1.Բ):
- **Մարդկային զարգացման բարելավումը զուգորդվում է եկամուտների մեծ աճով:** Նման միտում դիտարկվել է մարդկային զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող, սակայն ադդաս այնդդիսի երկրներում, ինչդդիսի են Չինաստանը, Շրի Լանկան, Ինդոնեզիան (գձադդասկեր 2): Սա բնորոշ է նաև մարդկային զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող հարուստ երկրներին:

Գձադդասկեր 1.Բ Մարդկային զարգացման բարելավում, եկամուտների փոքր աճ

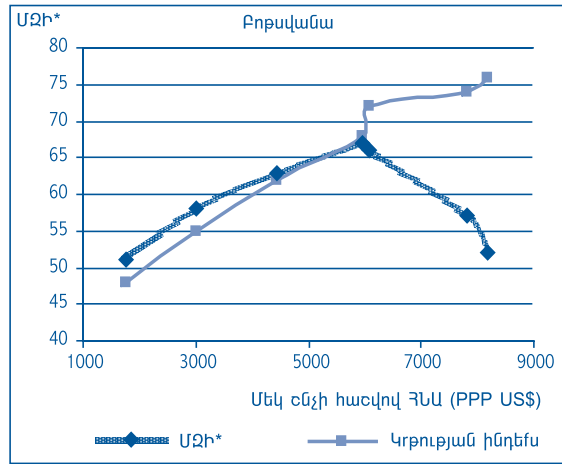

Հողվածներ

Չճադասկեր 2. Մարդկային զարգացման բարելավում, եկամուտների մեծ աճ

Չճադասկեր 3. Մարդկային զարգացման անկում, եկամուտների մեծ աճ

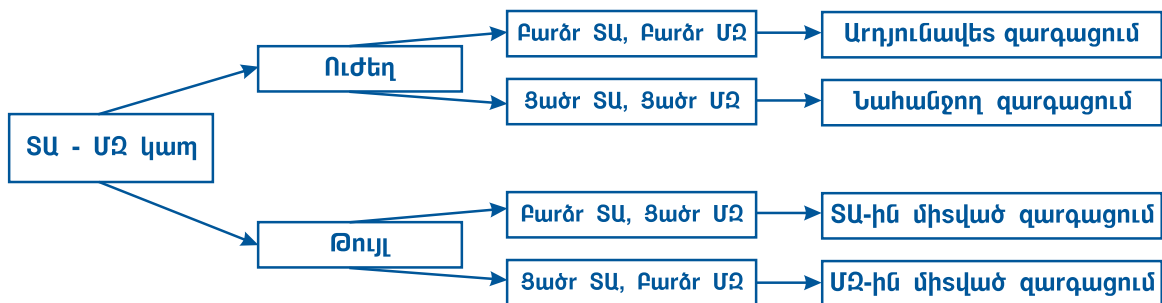

- Մարդկային զարգացման անկում եկամուտների մեծ աճի դեպքում:** Նման միտումը բնորոշ է հասկապես Բոթսվանայի օրինակին, որտեղ, դայանավորված ՄԻԱՎ/ՉԻԱԳ-ի սարածմամբ, խիստ կրճատվել է կյանքի սպասվող տևողությունը, և չնայած կրթության ինդեքսի դրական զարգացումներին, մարդկային զարգացման ինդեքսն անկում ապրեց (զճադասկեր 3):
- Մարդկային զարգացման անկումը զուգորդվում է եկամուտների անկմամբ:** Նման միտումը հասկապես բնորոշ է նախկին խորհրդային երկրներին, այդ թվում՝ Հայաստանին, ուր, դայանավորված անցումային խնդիրներով, սեղի ունեցավ թե՛ եկամուտների և թե՛ մարդկային զարգացման անկում:

Այսպիսով, ՏՄ և ՄՁ դրսևորումները տարբեր են, և դրանք կարող են բացատրել ՏՄ և ՄՁ կառուցման մեթոդները: ՏՄ և ՄՁ կառուցումը կարող է լինել ուժեղ կամ թույլ, ըստ այնպիսի այն կարող է հանգեցնել ՏՄ և ՄՁ մակարդակների տարբեր կոմբինացիաների: Համաձայն սնտեսական զարգացման միջավայրի վրա իրենց ազդեցության, ՏՄ և ՄՁ կառուցումը կոմբինացիաները կարելի է անվանակարգել՝ Արդյունավետ, Նահանջող կամ Միակողմ զարգացումներ¹ (տես սխեմա 1):

Այսպիսով, կառուցումը դայանավորում է ՏՄ-ՄՁ ցիկլը: ՏՄ-ՄՁ ուժեղ կառուցումը հնարավոր են Արդյունավետ կամ Նահանջող զարգացումներ: Արդյունավետ զարգացում են ապրում այն երկրները, որտեղ ՄՁ ցուցանիշների դրական միտումները հանգեցնում են ՏՄ-ի

Սխեմա 1. Զարգացումներն ըստ ՏՄ և ՄՁ կառուցման

¹ Նման դասակարգումը տրված է ՄԱԿ-ի կողմից: Սեղի գտնում են, որ դասակարգման հիմքում կարելի է դնել ՄՁ և ՏՄ կառուցման բնույթը:

Հողվածներ

բարձր մակարդակի, սա էլ իր հերթին նույնպես է ՄՁ-ի բարելավմանը: Նահանջող զարգացման դեմքում հակառակ իրավիճակն է՝ ՄՁ-ի բացասական միտումները հանգեցնում են ՏԱ-ի վաճառանքների, որն էլ իր հերթին բացասաբար է ներգործում ՄՁ ցուցանիշների վրա:

Երբ ՏԱ-ՄՁ կադերը համեմատաբար թույլ են, առաջ են գալիս Միակողմանի զարգացումները, այսինքն՝ կան ՏԱ-ին, կան ՄՁ-ին միջված զարգացումները:

Տնտեսական աճի և մարդկային զարգացման կադի բնույթը Հայաստանում

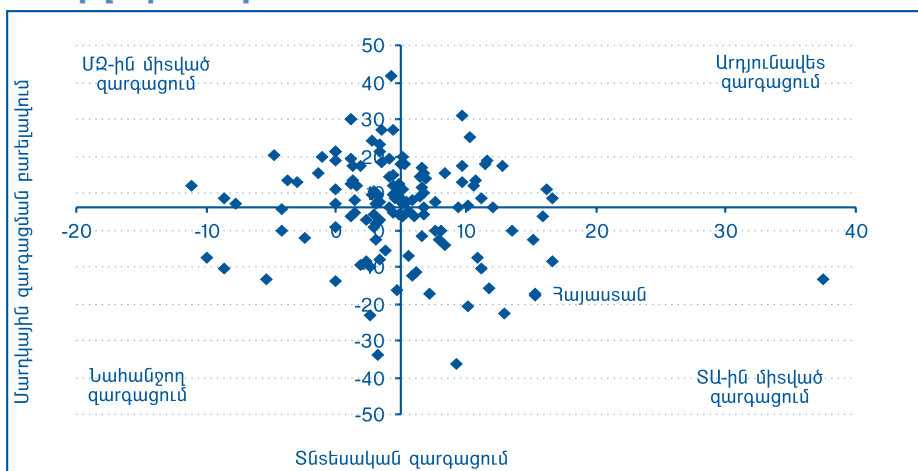
Տնտեսական ֆաղափարանության շեղանկյունից շատ կարևոր է որոշել, թե կոնկրետ երկրում ՏԱ-ՄՁ կադի ինչ դրսևորումներ են գործում, ինչդեպ կարող են ֆաղափարանությունները ներգործել կադի ամրության վրա և ինչ ուղիներով հասնել «արդյունավետ զարգացման»: Հայաստանում բացարձակ նշանակությամբ առկա է մարդկային զարգացման միջին մակարդակ, իսկ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի մեծությունը բավականաչափ փոքր է, ուստի 1999-2003 թվականների համար 131 երկրների² համեմատական վերլուծու-

թյունը դարձեց, որ Հայաստանում առկա է ՏԱ-ին ուղղված զարգացում:

Այս վերլուծության համար որդես երկրներում մարդկային զարգացման բարելավման ցուցանիշ դիտարկել ենք ՄՁԻ*-ի³ դեֆիցիտի կրճատումը, իսկ որդես ճնշական աճի ցուցանիշ վերցրել ենք մեկ շնչի հաշվով գնողունակության դարձեցում ճշգրտված ՀՆԱ-ի աճը: Նշված ցուցանիշների սկստերոգրամայի⁴ (գծադասկեր 4) առաջին ֆառորդում են զսնվում «արդյունավետ զարգացող երկրները», երկրորդ ֆառորդում են «ՄՁ-ին միջված զարգացում ունեցող երկրները», երրորդում են «նահանջող զարգացում ունեցող երկրները» և, վերջադես, չորրորդ ֆառորդում զսնվում են «ՏԱ-ին միջված զարգացում ունեցող երկրները»:

Առկա են երկրների բաշխման որոշակի օրինաչափություններ, հասկադես խիստ է սարածաշառային գործոնի ազդեցությունը: Այսդես, օրինակ, բարձր մարդկային զարգացում ունեցող ՆԽՄ երկրները, որոնք են Մեծբալթյան երկրները, ինչդես նաև Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոդայի նախկին խորհրդային երկրները, մեծամասամբ զսնվում են առաջին ֆառորդում: Եվրոդական երկրները լիովին բացակայում են

Գծադասկեր 4. Երկրների բաշխումն ըստ զարգացման ուղղվածության 1999-2003 թվականների համար

² ՄԱԿ-ի անդամ այն երկրները, որոնք դեռևս 1999 թվականին հանդիսացել են ՄԱԿ-ի անդամ, բացառությամբ բարձր ՄՁ ունեցող ՏՀԶԿ (Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն՝ OECD) երկրների:

³ Մարդկային զարգացման զնահաման ամենասարածված ցուցանիշը մարդկային զարգացման ինդեքսն է (ՄՁԻ), որը իրենից ներկայացնում է կյանքի սղաակող ստորոդես, կրթամակարդակի և կենսամակարդակի ինդեքսների միջին թվաբանական մեծությունը: ՄՁԻ*-ն հանդիսանում է ՄՁԻ-ի ոչ նկամաչային բաղադրիչը, այսինքն՝ իրենից ներկայացնում է կյանքի սղաակող ստորոդես և կրթամակարդակի միջին թվաբանական մեծությունը:

⁴ Կորդինատային առանցքների հասման կեճ վերցվել է (5;6) կորդինատներով կեճը, այն դարձ դասճառով, որ 5 և 6 թվերը համադասախառնաբար հանդիսանում են դիտարկվող երկրների մեկ շնչի ընկնող ՀՆԱ-ի աճի և ՄՁԻ*-ի դեֆիցիտի կրճատման թվաբանական միջինները:

Հողվածներ

Նախանշող երկրների խմբից, այսինքն՝ երրորդ ֆառորդից: ՆԽՄ երկրների մեծամասնությունը զտնվում են չորրորդ ֆառորդում, դրանք են Հայասանը, Ռուսասանը, Ուկրաինան, Ղազախասանը, Վրասասանը, Ադրբեջանը, Տաջիկասանը և Թուրմենսասանը, այսինքն՝ այս երկրներում նկատելի է մարդկային զարգացման միտումների կրճատում՝ ի հակադրություն տնտեսական աճի տեմդերի:

Հարավային և Արևելյան Ասիայի երկրները հավասարաչափ բաժնված են առաջին և երկրորդ ֆառորդներում, մյուս ֆառորդներում սրանց թիվը փոքր է: Արաբական երկրները մեծամասամբ զտնվում են երկրորդ ֆառորդում և լիովին բացակայում են «արդյունավետ» խմբում: Երկրորդ ֆառորդում են զտնվում նաև Լատինական Ամերիկայի երկրների մեծամասնությունը: Աֆրիկյան երկրները բաժնված են բոլոր ֆառորդներում, սակայն սրանց բացարձակ մեծամասնությունը զտնվում է չորրորդ ֆառորդում:

Այստիսով, Հայասանը զտնվում ՏԱ-ին միտված զարգացում ունեցող երկրների խմբում, և դարձվում է, որ արդյունավետ զարգացում տանող ուղին Հայասանի համար, և ընդհանրադես այդ խմբին դասկանող երկրների համար, մարդկային զարգացման բարելավումն է: Ընդ որում, այդ նդասակի ձեռքբերումն անհմար կլինի առանց տնտեսական աճի տեմդերի կորդսի: Այդ են վկայում 1960-1992 թվականների

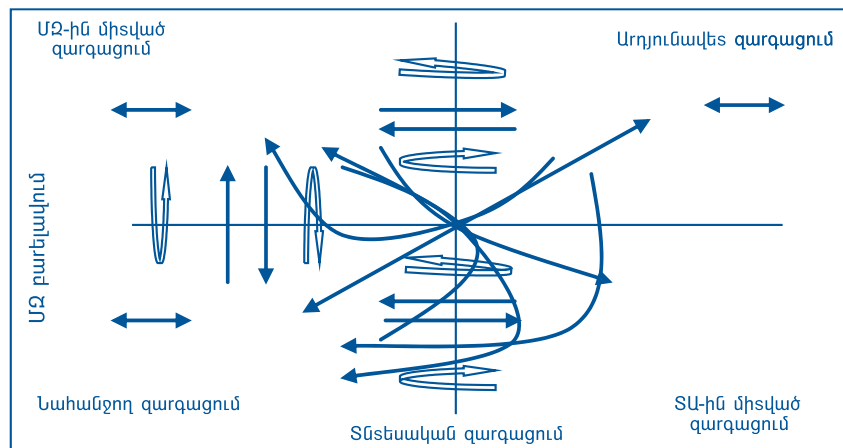
ընթացում 67 զարգացող երկրների ռարժը նեված տիրոյթների միջև: Այդ ռարժը ներկայացված է գծադասկեր 5-ում, որտեղ ուղղորդված կորերը ցույց են տալիս երկրների հնարավոր ռարժերի ուղղությունները:

Այս ռարժերից հետևում է, որ այս կամ այն ուղղությամբ հակվածությունը գրեթե բոլոր դեմդերում ժամանակավոր երևույթ է (տն՝ Հավելված): Հիմնական եզրակացությունն այն է, որ ՄՁ-ին հակված զարգացում ունեցողներն ավելի ռաս միտված են դեմդի «արդյունավետ» տիրոյթ, իսկ ՏԱ-ին հակվածներն ավելի ռաս հայտնվում են «նախանշող» խմբում: Շաս ֆիչ երկրների մոտ է հանդիդում «նախանշողից» անցում դեմդի «արդյունավետ» զարգացում: Նրանք հիմնականում ռարժվում են «նախանշողից» դեմդի «ՄՁ-ին միտված զարգացում», այնուհետև նոր միայն՝ «արդյունավետ»:

Ամփոփում

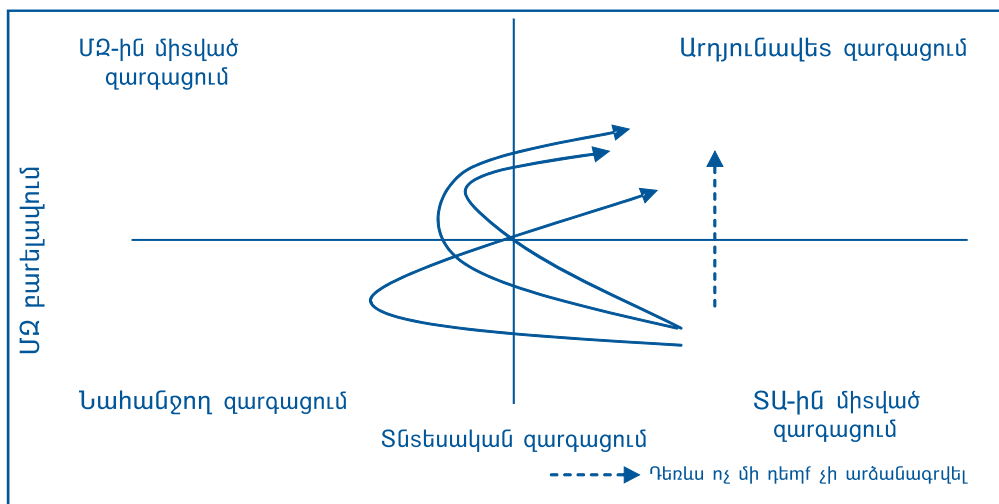
Այստիսով, Հայասանը զտնվում է «ՏՁ-ին միտված» զարգացման տիրոյթում և դեմդի «արդյունավետ» զարգացման տիրոյթ կարող է հասնել 4 ուղիներով, որոնք դասկերված են գծադասկեր 6-ում: 1960-1992 թվականների ընթացում երկրների զարգացման վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ռաս հազվադեմդ են անցումը «նախանշողից» դեմդի «արդյունավետ» տիրոյթ, իսկ «ՏԱ-ին

Գծադասկեր 5. Երկրների ռարժը զարգացման տիրոյթների միջև՝ 1960-1992 թվականների ընթացում

Հողվածներ

Գծադասկեր 6. Չարգացման սիրույթների միջև Հայաստանի հնարավոր շարժի ուղիները

միջվածից»՝ դեմոֆի «արդյունավետ», չի գրանցվել: Այնուամենայնիվ, նման անցման հնարավորությունը չի մերժվում կամ բացառվում:

Ուստի Հայաստանում մարդկային զարգացման ներկա մեռուժի դաժանումը նույնիսկ բավարար չէ և, ի հակադրություն վերջին տարիների միտումների, ՄՁ-ն դեմոֆ է աճի:

Մարդկային զարգացման նպատակադրումը կամ ճնշման աճի դեմոֆները դեմոֆի ՄՁ

ուղղորդումը փառաբանության արդի դաժան ղեկ է լինի: Այսինքն՝ ճնշման փառաբանության նպատակը դեմոֆ է ոչ թե ճնշման աճի մակարդակը լինի, այլ մարդկային զարգացման, կամ այլ կերպ ասած՝ դեմոֆ է կարևորվի ճնշման աճի որակը, ոչ թե քանակը:

Կարևոր հարությունները ՀՀՏՏ Մաթեմատիկական մեթոդների և մոդելավորման ամբիոնի աշխատանք է:

Հողվածներ

Հավելված. Արդյունավետ, Նահանջող և Միակողմանի զարգացումները 1960-1992 թվականների ընթացքում

Աֆրիկա	1960-1970	1970-1980	1980-1992
Բենին	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Բոթսվանա	Նահանջող	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Բուրկինա Ֆասո	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Բուրունդի	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Կամերուն	Նահանջող	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող
Կենտր.Աֆրիկյան Հնր.	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Չադ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Կոնգո	Նահանջող	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող
Կոս դը Իվուար	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող	Նահանջող
Գաբոն	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող	Նահանջող
Գանա	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Քենիա	Նահանջող	Արդյունավետ	Նահանջող
Լեսոթո	Արդյունավետ	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող
Մադագասկար	Նահանջող	ՄԶ-ին միջված	Նահանջող
Մալավի	Նահանջող	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող
Մալի	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Մավրիտանիա	ՄԶ-ին միջված	ՏԱ-ին միջված	ՏԱ-ին միջված
Նիգեր	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Նիգերիա	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Ռուանդա	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Սենեգալ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Սիերա Լեոնե	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող	Նահանջող
Հարավաֆրիկյան Հնր.	Արդյունավետ	Նահանջող	Նահանջող
Սուդան	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Տանզանիա	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Չադ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Չինոթալանդ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Լատինական Ամերիկա և Կարիբյան ավազան			
Արգենտինա	Նահանջող	Նահանջող	ՄԶ-ին միջված
Բարբադոս	Արդյունավետ	ՄԶ-ին միջված	ՄԶ-ին միջված
Բոլիվիա	Նահանջող	Նահանջող	ՄԶ-ին միջված
Բրազիլիա	ՏԱ-ին միջված	ՏԱ-ին միջված	Նահանջող
Չիլի	ՄԶ-ին միջված	ՄԶ-ին միջված	Արդյունավետ
Կոլումբիա	ՄԶ-ին միջված	Արդյունավետ	ՄԶ-ին միջված
Կոստա Ռիկա	ՄԶ-ին միջված	ՄԶ-ին միջված	ՄԶ-ին միջված

Հողվածներ

	1960-1970	1970-1980	1980-1992
Դոմինիկյան Հնր.	ՄՁ-ին միսված	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող
Սալվադոր	ՄՁ-ին միսված	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված
Գվաթեմալա	ՄՁ-ին միսված	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող
Հայիթի	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Հոնդուրաս	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված
Ջամայկա	Արդյունավետ	Նահանջող	Նահանջող
Մեքսիկա	Արդյունավետ	Արդյունավետ	ՄՁ-ին միսված
Նիկարագուա	Արդյունավետ	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված
Պանամա	Արդյունավետ	Արդյունավետ	ՄՁ-ին միսված
Պարագվայ	Նահանջող	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող
Պերու	ՄՁ-ին միսված	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված
Տոգո	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող	Նահանջող
Տրինիդադ և Տոբագո	Նահանջող	ՏԱ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված
Ուրուգվայ	Նահանջող	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված
Վենեսուելա	ՄՁ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված	Նահանջող
Հարավային Ասիա			
Հնդկաստան	Նահանջող	Նահանջող	ՏԱ-ին միսված
Նեպալ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Պակիստան	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող	ՏԱ-ին միսված
Շրի Լանկա	Նահանջող	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Բանգլադեշ	Նահանջող	Նահանջող	Նահանջող
Արևելյան Ասիա			
Չինաստան	ՄՁ-ին միսված	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Հոնգ Կոնգ	Արդյունավետ	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Ինդոնեզիա	ՄՁ-ին միսված	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Կորեա	Արդյունավետ	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Մալազիա	Արդյունավետ	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Մյանմար	ՄՁ-ին միսված	Նահանջող	Նահանջող
Ֆիլիպիններ	ՄՁ-ին միսված	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող
Սինգապուր	Արդյունավետ	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Թայլանդ	Արդյունավետ	Արդյունավետ	Արդյունավետ
Արաբական երկրներ			
Ալժիր	Նահանջող	ՄՁ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված
Եգիպոս	ՏԱ-ին միսված	ՏԱ-ին միսված	Նահանջող
Մարոկկո	Նահանջող	ՏԱ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված
Թուրքիա	Արդյունավետ	ՄՁ-ին միսված	ՄՁ-ին միսված

Մարդկային աղբահարության համաթիվը և դրա մոդիֆիկացումը Հայաստանում

Տարբերակի Հարությունյան

70-ական թվականներից սկսած, հասկառու զարգացած երկրներում, մեծ տարածում է ստացել «մարդկային աղբահարության» գաղափարը: Բանն այն է, որ մի օտար, և առաջին հերթին սոցիալիստական կողմնորոշվածություն ունեցող երկրների փորձը ցույց սվեց, որ անգամ ճնշման միջոցների սակավության դայմաններում ընթանալիքներն ունակ են հաղթահարել աղբահարությունը, եթե երկրում առկա է.

- առաջնահերթ առողջադասական ծառայությունների բարձր մակարդակ և դրանց հավասար մասշտաբային բնակչության բոլոր շերտերի համար,
- տարրական և միջնակարգ կրթության անվճար և երաշխավորված համակարգ հավասարադաս բոլոր երեխաների համար,
- խմելու ջրի մասշտաբային և սանիտար-հիգիենիկ նվազագույն դայմանների առկայություն բոլորի համար՝ անկախ ճնային ճնշման միջոցների նյութական կարողություններից:

Նշված ճնշմանական մոտեցումը, որն առաջին անգամ հանրությանը ներկայացվեց 1997 թվականի «Մարդկային զարգացման զեկույց»-ում¹, հիմնված էր լուրջ էմպիրիկ հաշվարկների վրա: Վերջինները հիմն ծառայեցին մարդկային աղբահարության համաթիվի մեթոդաբանության մշակման համար, ըստ որի մարդկային աղբահարության ասիճանն արտահայտվում է կենսական նշանակություն ունեցող երեք բաղադրիչներով՝

1. երկարակյան առողջ աղբելու անհնարիմություն (P1),
2. կրթելու և գիտելիք ձեռք բերելու սահմանափակություն (P2),
3. արժանադասիվ կենսամակարդակի բացակայություն (P3):

Առաջին բաղադրիչի հիմնական ցուցիչը վաղաժամ մահվան հավանականության գործակիցն է, սվյալ դեղմում այն բնակչության ճնակարար կոհորդ, որն, ըստ ժողովրդագրական համադասարան կանխաճնակման, չի աղբելու մինչև 40 տարեկան: Երկրորդ բաղադրիչն արտահայտվում է բնակչության թվում լրիվ անգրագեթ (կարդալ և գրել չիմացող) մարդկանց ճնակարար կոհով: Երրորդ բաղադրիչն արտացոլում է անհրաժեթ ճնակական ճնակումներով մարդու անաղահովվածության մակարդակը, որն իր հերթին ներկայացվում է երեք ցուցանիշներից բաղադրած գործակցով: Այդ երեք ցուցանիշները հեթևակյան են.

- P₃₁ - բնակչության այն մասը (տոկոսով՝ ընդհանուրի մեջ), որի համար խմելու ջուրն անհասանելի է,
- P₃₂ - բնակչության այն մասը, որի համար բժշկությունն անհասանելի է,
- P₃₃ - մինչև 5 տարեկան երեխաների այն մասը, որոնց բաժը թերսնության դասճառով հեթ է մնում նորմայից:

ՄԱԿ-ի անդամ երկրների համար մարդկային աղբահարության համաթիվի հաշվարկը կատարվում է ստրև բերված բանաճիկի միջոցով.

$$ՄԱՀ = [1/3 ((P1)^3 + (P2)^3 + (P3)^3)]^{1/3}$$

$$\text{որտեղ } P3 = 1/3 (P_{31} + P_{32} + P_{33})$$

ՄԱԿ-ի ջարգացման ծրագրի (հեթայուն՝ ՄԱԶԾ) մասնագեթները միջերկրային համադրումների միջոցով փաստում են, որ մարդկային աղբահարության վերը բերված համաթիվը հնարավորինս արտահայտում է առանճին երկրի ճնակական վասթար դայմաններից առաջացած անհասանելի և ընթանալիքների սոցիալական խոցելիությունը և վերջինիս հեթևանով մրանց աղբահարալու բարճը հավանականությունը:

Աղբահարության հիմնախնդրի ուսումնասիրության դինամիկ զարգացումները, մասնավորադեթ աղբահարության բազմագործոնային վերլուծությունները ճեգրեթիոն մոդելների կիրառմամբ, աղագուցում են, որ համաթիվի արդիականացման և ճեղայնացման հեթ կաղված հեթագոթական աճխասանիքները հարկավոր է օարումա-

¹Տե՛ս «Մարդկային զարգացման զեկույց», ՄԱԶԾ, Նյու Յորկ, ԱՄՆ, 1997:

կել, հաշվի առնելով հետևյալ կարևոր հանգամանքները.

- աշխարհում աղբահարության հիմնական օջախներ հանդիսացող Աֆրիկայի, Ասիայի (հասկաղես Չինաստանն ու Հնդկաստանը) և Լատինական Ամերիկայի երկրների շարքը համալրվեց նախկին սոցիալիստական հանրապետություններով, որտեղ «աղբահարություն» երևույթը դեռևս բազմակողմանի ուսումնասիրության կարիք ուներ՝ հասկանալու համար նշված համաթվերի կիրառելիության աստիճանը անցումային ճանապարհների դարազայում,
- աղբահարության ցուցանիշները ժողովրդավարական գործընթացների խորացման արդյունքում ֆաղափարական հասարակությունն առաջադրում է նոր սիդի, մեծամասամբ որակական ցուցանիշների (օրինակ, սոցիալական ծառայությունների որակի, սղառողների բավարարվածության մակարդակի և այլն) մշակման դադանը՝ մարդկային աղբահարության լիարժեք բնութագրման համար,
- վերջին տարիների համաշխարհային իրադարձությունները, նկատի ունենալով մարդածին (տարածային հակամարտությունները, աղաքեկչությունները, դաշտազմները և այլն) և բնածին (էկոլոգիական ցնցումները, երկրաշարժերը, ցունամիները և այլն) աղետների սասկացումը, դարձադրում է վերանայել մարդկային աղբահարության հայեցակարգը՝ աղբահարության գործոնների և աղբահարության վճանգների նոր բնութագրիչների ներառման առումով,
- գլոբալիզացիայի մարճնչող տարածումը հասկաղես զարգացող երկրներում առաջացնում է հակասություն այդ երկրների համար դեռևս օտար գաղափարների ներմուծման և ազգային ինֆնության դադանման միջև, որի հետևանքները նկատվում են երկրի ներսում դարերի ընթացում ձևավորված մարդկային և մշակութային արժեքների համակարգի խաթարման մեջ: Ժամանակակից հոգեբանների և հասարակագետների մի մասը բացասաբար է գնահատում երևույթը, անվանելով այն «մարդկային

աղբահարության» և «հասարակության բարոյալման» գործընթաց, ինչը նույնդես անհրաժեշտություն է առաջացնում մարդկային աղբահարության հայեցակարգը վերանայելու և մշակութաբարոյական ու ազգային արժանաղատության ցուցիչներով այն համալրելու:

Հարկ է նշել նաև, որ մարդկային աղբահարության համաթվի արդիականացման անհրաժեշտության հետ մեկտեղ, Հայաստանում առկա են նաև բավարար դայմաններ, որոնք աղադովում են այդ խնդրի լուծման մեթոդաբանական և տեխնիկական հիմքերը: Նախ, 1996 թվականից ի վեր Հայաստանում դարբերաբար իրականացվող ճնային ճնեսությունների կենսամակարդակի ընտանային հետազոտությունների շնորհիվ բավականին հարուստ սվյալների բազա է հավաքագրվել և վիճակագրական դիմամիկ շարքեր են ստեղծվել աղբահարության և դրա հետ անմիջականորեն առնչվող երևույթների վերաբերյալ:

Երկրորդ, Համաշխարհային բանկի փորձառու մասնագետների աջակցությամբ էաղես բարելավվել և միջազգային փորձով համալրվել է աղբահարության ուսումնասիրությունների մեթոդաբանական շրջանակը, որն էլ ավելի է մոտեցվել հայաստանյան սոցիալ-ճնեսական իրականությանը:

Երրորդ, տարիների ընթացում կուտակված հնտությունների արդյունքում որոշակիորեն կատարելագործվել են վիճակագրական սվյալների հավաքագրման, մշակման և վերլուծության մեթոդները, ինչն իր դրական ազդեցությունն է թողել աղբահարության վիճակագրության որակի և հուսալիության վրա:

Չորրորդ, սկսած 2000 թվականից, ՄԱԿ-ի Ձարգացման ծրագրի օժանդակությամբ, մեր երկրում բազմաբնույթ հետազոտություններ են իրականացվել և վերլուծական զեկույցներ դասրասվել մարդկային աղբահարության երևույթի ուսումնասիրության, դրա հայաստանյան առանձնահատկությունների բացահայտման և միջմարդային համադրումների կատարման ուղղությամբ: Մարդկային աղբահարության վերաբերյալ հարուստ տեղեկատվությանը զուգահեռ, ՄԱԶՓ փորձագետների աջակցությամբ մշակվել է սո-

ցիալական մոնիտորինգի մեթոդաբանությունը, որը հիմն է ծառայել աղբահանության սոցիալական ցուցիչների վերաբերյալ հարուստ սվյալների բազաների ստեղծման և դրա օգտագործմամբ մի Եարբ համաթվերի (սոցիալական խոցելիության, զրկվածության, մարդկային աղբահանության) հայվարկման համար:

Վերոբերյալ անհրաժեյ և բավարար գործոնների առկայությունը վկայում է մարդկային աղբահանության համաթվի մոդիֆիկացման, այն է՝ արդիականացման և յեղայնացման նոյասակահարմարության մասին:

Մարդկային աղբահանության համաթվի մոդիֆիկացիան

Ստորև ներկայացվածը մեր կողմից առաջարկվող մյակուններն են մարդկային աղբահանության համաթվի (հեյայտու՝ ՄԱՀ) մոդիֆիկացման հիմնահարցի յուրջ:

Ուսումնասիրելով աղբահանության, ներառյալ՝ մարդկային, հիմնախնդրին նվիրված՝ երկում առկա մասնագիտական գրականությունն ու հենվելով ՄԱՀՕ աջակցությամբ թողարկվող «Հայասանի սոցիալական միտումները» յեղեկայվական-վերլուծական ոյարբերականում զեյեղված մեթոդաբանական մոտեցումների և դեզագրեգացված սվյալների վրա, զալիս եմբ այն եգրահանգման, որ Հայասանի Հանրադեյության մարդկային աղբահանության հայեցակարգը յահեկանորեն կլրամյակվի, եթե ընդգրկի հայ հասարակությանն առավելագույնս մտահոգող հեյլյալ երևույթների ցուցիչները.

1. իրական գործագրկության բարձր մակարդակը,
2. սեփական կացարանի բացակայությունը ,
3. առաջնային բուժօգնության անմասշեղիությունը,
4. կացարանային ջրամատակարարումից զրկվածությունը,
5. միջնակարգ-մասնագիտական կրթության անմասշեղիությունը:

Նյված երևույթների հրատարությունն աղացուցվում է նաև ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության (հեյայտու՝ ՀՀ ԱՎԾ) կողմից

2004-ի աղիլի 1-ից մինչև 2005-ի մարտի 31-ը երկրի ամբողջ տարածումն իրականացված 6816 յնային յնտեսությունների կենսամակարդակի հեյագոտության սվյալներով: Այսոյես, համաձայն վերջինի, Հայասանում իրականում գործագուրկ է յնտեսաոյես ակտիվ բնակչության 20.7 տկոսը, ինչը մոտ 3 անգամ ավել է Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերոյության (ՏՀԶԿ) և մոտ 2.4 անգամ եվրամիության երկրների մակարդակից: Սոցիալիտական յնտեսակարգի ոյայնաններում համատարած զբաղվածությանը «սովոր» մեր բնակչության համար մյական այխատանի բացակայությունը ոչ միայն յնտեսական բացատական գործոն է, այլև սոցիալական աղեյ, որը յատերի համար վերաճում է հուսալիության և աղագայի նկատմամբ անվստահության: Պատահական չէ, որ գործագուրկների մոտ 45 տկոսն այսոյես կոչված «հուսալված գործագուրկներն» են, այսինմն՝ նրանբ, ովբեր այխատանբ են փնտում 24 ամսից ավել: Գործագրկության բարձր մակարդակը կարևորվում է ոչ միայն որոյես եկամտային, այլ նաև մարդկային աղբահանության բնութագրիչ, ինչն արդարացում է դրա ընդգրկումը մարդկային աղբահանության մոդիֆիկացված համաթվում:

Սեփական կացարանի բացակայությունը յուկայական յնտեսությամբ նույնիսկ զարգացած երկրներում անհրաժեյ գործոն չէ աղբատ կամ չբավոր համարվելու համար, ինչի մասին են վկայում նաև էմոլիոկ հայվարկների արոյումնում ստացված կոռեկցիայի ցածր գործակիցները: Մինչդեռ Հայասանում իրողությունը ետոյես այլ է: Բանն այն է, որ խորհրդային տարիներից ժառանգած և հանրային սեփականություն հանդիտացող բնակարանային ֆոնդի էզալիտար սեփականայնորհման գործընթացից օբյեկտիվորեն դուրս մնաց հայասանաբնակ ընտանիբների մոտ 10 տկոսը: Դրանբ էին 1988 թվականի ավերիչ երկրայարժի ոյատճառով իրենց կացարանները կորցրած ու Պարաբոյան հականարտության հեյևանով փախսականի կարգավիճակով Ադրբեյջանից Հայասան ներգաղթած ընտանիբները: Քանի որ մարդկային աղբահանության համաթվում ներառված ցուցանիյները բնորոյում են հանրային ծառայություններից օգսվելու անհավատար ոյայնաններն ու

դրանց անմասշեխությունը մարդկանց որոշակի խմբերի համար, աղա, կարծում ենք, արդարացված է նաև այս՝ «սեփական կացարանի բացակայությունը» ցուցանիչի ընդգրկումը Հայաստանի առանձնահատկություններին համադաստիսանեցված մոդիֆիկացված մարդկային աղբյուրի համաթվում: Ավելին, դեռևս 1999-ին կատարված աղբյուրի համեմատական վերլուծությունն աղետի գոտու բնակիչների, փախսականների և այլ բնակավայրերում բնակվող հայաստանցիների խմբերում միանշանակորեն աղացուցեց սեփական կացարանի բացակայության գործոնի ուղղակի ազդեցությունն աղբյուրի, հասկալիս՝ մարդկային, մակարդակի վրա:

Եթե առաջարկվող երկու ցուցանիչների ընդգրկումով աղա հոլովում է մարդկային աղբյուրի մոդիֆիկացված համաթվի որոշակի «ընդլայնում», աղա հաջորդ երկու ցուցանիչներն ավելի «ներացնում» են արժանադասիվ կենսաձևի ամփոփ բաղադրիչը՝ սեղայնացնելով այն հայաստանյան իրականության շրջանակներում: Այսպես, օրինակ, խմբելու ջրի հասանելիության ցուցանիչն առաջարկվում է փոխարինել ավելի նեղ, սակայն երկրի մարդկային աղբյուրի սեսակեցից առավել բնութագրական՝ «իրենց կացարաններում խմելու ջրի ծորակ չունեցող սնային սնեսությունների սեսակարար կոհը» ցուցանիչով: Բժեկության անհասանելիության բաղադրիչն ավելի կոնկրետացվել է և սացել հեսկյալ բովանդակությունը՝ «ընթացիկ հիվանդություններով հիվանդացած, բայց անմասշեխության դասձառով բուժօգնության չդիմած բնակչության սեսակարար կոհը բոլոր հիվանդացածների մեջ»:

Ներկայացված ցանկի հինգերորդ՝ «միջնակարգ-մասնագիտական կրթության անմասշեխության» ցուցանիչն առաջարկվում է որդես փոխարինող մարդկային աղբյուրի ավանդական համաթվում օգսագործվող «մինչև 5 տարեկան երեխաների այն մասը, որոնց ֆառը թերսնության դասձառով հես է մնում նորմայից» ցուցանիչի: Այս առաջարկն ունի երկակի հիմնավորում: Նախ, երկրի վիճակագրությունը, առավել ևս սնային սնեսությունների հեսագոսությունները, չեն ներառում երեխաների թերսնուցման ցուցանիչի դարբերական հառվարկը,

իսկ եղած դիտվածային սեղեկասվությունն էլ հառախ ոչ վասահելի աղբյուրներից է: Միաժամանակ, ինչդես վասահեցնում են հանադեսության առողջադասական ծառայությունները, երկույթը ռաս ֆիչ տարածում ունի երկում, գուցե առանձին դեղերի սեսուվ, որը դժվար է «վիճակագրություն» համարել:

Մյուս կողմից, միջնակարգ-մասնագիտական (ներառյալ ավագ դորոցը) կրթության անմասշեխությունը, ինչդես վկայում են բազմաթիվ հեսագոսությունների արդյունքները, թե՛ աղբյուրի և թե՛ մարդկային աղբյուրի դասձառներից մեկն է հասկալիս երիտասարդության ռջանում, ինչը վսանգում է երկրի ժողովրդագրական զարգացումները՝ խոչընդոսելով երիտասարդ ընսանիքների սեսոծմանը, իջեցնելով ծնելիության մակարդակը, նդաստելով երիտասարդ առեսառուժի արսագադրիս և այլն: Ուսի և «15-17 տարեկան երիտասարդների թվում նյութական միջոցների բացակայության դասձառով կրթության դասոնական համակարգում չընդգրկվածների սեսակարար կոհը» ներառվել է մարդկային աղբյուրի մոդիֆիկացված համաթվի արժանադասիվ կենսաձևը բնութագրող բաղադրիչում:

Այսդիսով, Հայաստանի սոցիալ-սնեսական իրավիճակի յուրահատկությունների վրա հիմնված մարդկային աղբյուրի մոդիֆիկացված համաթիվը կունենա հեսկյալ սեսը.

$$ՄՄԱՀ \text{ Հայաստան} = [1/4((P1)^4 + (P2)^4 + (P3)^4 + (P4)^4)]^{1/4}$$

որսել՝

P1 - իրական գործագրության մակարդակն է՝ արսահայսված սնեսադես ակիիվ բնակչության մեջ գործագուրկների սեսակարար կոհով,

P2 - բնակչության անգրագիտության մակարդակն է՝ հառվարկված որդես 10 և բարձր տարեկան բնակչության կազմում կիսագրագեսների (գիի կարդալ, բայց չգիի գրել) և անգրագեսների (չգիի ոչ կարդալ, ոչ գրել) սեսակարար կոհը,

P3 - արժանադասիվ կենսաձևի ամփոփ ցուցանիչն է, որը կազմված է երեք բաղադրիչներից և հառվարկվում է $P3 = 1/3(h+e+w)$ բանաձևով, որսել՝

(h) - ընթացիկ հիվանդություններով հիվան-

դացած, բայց անմասշտաբային տարածաշրջանում բուժօգնության չդիմած բնակչության սեսակարար կոչը բոլոր հիվանդների մեջ,

(e) - 15-17 տարեկան երիտասարդների թվում նյութական միջոցների բացակայության տարածումը կրթության դաստիարակման համակարգում չընդգրկվածների սեսակարար կոչը,

(w) - իրենց կացարաններում խմելու ջրի ծորակ չունեցող սնային սնեսությունների սեսակարար կոչը:

P4 - սեփական կացարան չունեցող բնակչության սեսակարար կոչը:

Մարդկային աղբասության մոդիֆիկացված համաթվի կիրառման ոլորտը, ինչպես արդեն նշվեց, երկրի ներսում ցանկացած կրթվածով համադրումների կասարումն է: Առաջին անգամ ման համադրումների անհրաժեշտությունը ծագեց «Աղբասությունը Հայաստանի բնակչության խոցելի խմբերում» ուսումնասիրության ընթացքում, երբ փախսականների, աղետի գոտի բնակիչների և այլ սեղաբնակների միջև եկամտային և մարդկային աղբասության ամփոփ ցուցանիշների համեմատական վերլուծություն կասարվեց: ՄԱԶԾ ազգային փորձագետների խումբը (Ա. Միրզախանյան, Ն. Ջրբաջյան, Ն. Շահնազարյան և Ռ. Եգանյան), հիմնվելով 2000 սնային սնեսությունների հեսագոտության արդյունքների վրա, առաջարկեց լրամշակել մարդկային աղբասության համաթվը՝ իրական գործադրության մակարդակի ցուցանիշի ընդգրկմամբ²:

Այնուհետև, 2003 թվականին, ՄԱԶԾ աշակցությանը, Հայաստանի բոլոր մարզերից ընտրված 6000 սնային սնեսություններում իրականացված Մարդկային զարգացման ազգային հեսագոտության արդյունքները հիմն ծառայեցին մեկ այլ սեսանկյունից մարդկային աղբասության համաթվի մոդիֆիկացման համար, այս անգամ արդեն մարդային համադրումներ կասարելու նդասակից ելնելով³:

Ներկայացվածը ևս մեկ մոտեցում է մարդկային համաթվի մոդիֆիկացման ուղղությամբ, որը չի հավակնում ամբողջական լինելուն: Սակայն,

համակցելով վերը նշված երկու մոտեցումները, մենք փորձել ենք համաթվում ընդգրկված ցուցանիշները կոռելու միջոցով դասակարգել դրանք ըս կարևորության: Այսպես, օրինակ, սեփական կացարանով չադադրվածության ցուցանիշը, ունենալով բարձր կոռելագրվածություն աղբասության հես, համաթվում ներառվել է որդես մեկ լիարժեք բաղադրիչ, այլ ոչ թե արժանադասիվ կենսաձևի ամփոփ բաղադրիչի երեք ցուցանիշներից մեկը՝ 1/3 կոռով: Գործադրության իրական մակարդակի բաղադրիչը նույնդես բարձր կոռ է սսացել, որի արդյունում համաթվի ընդհանուր բաղադրիչները չորսն են՝ ավանդական երեքի փոխարեն: Համադասասխանաբար, խորանարդի փոխարեն առաջարկվող մոդելում օգսագործվել է 4-րդ ասիճանը:

Մարդկային աղբասության մոդիֆիկացված համաթվի մարդային համադրումների արդյունում կարելի է մշակել մարդային գործակիցներ, որոնք հեսագայում կարող են կիրառվել, օրինակ, ըս առանձին մարզերի սդառողական զամբյուղի հասվարկման, ընսանեկան նդասի բազային գումարի սսհմանման կամ սոցիալական ծառայություններ մասուցող բյուջեսային ածխասողների (մանկավարժների, ընսանեկան բժիշկների և այլն) ածխասավարձային դրույմների որոման համար:

Գրականություն

1. «Հայաստանի սոցիալական դասկերը և աղբասությունը», 77 ԱԿԾ: Երևան 1998-2006:
2. «Աղբասության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր», Երևան, 2003:
3. «Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց», UNDP, Երևան, 2000-2002:
4. «Հայաստանի սոցիալական միսումները» սեղեկատվական-վերլուծական դարբերական, Երևան, 2001-2005:
5. «Աղբասմես ֆաղափականությունը Հայաստանում», UNDP, Երևան, 2002:
6. «Աղբասությունը Հայաստանի բնակչության խոցելի խմբերում», UNDP, UNHCR, UN Coordinator Fund, Երևան, 1999:

Տարևիկ Հարությունյանը ԵՊՀ Տնեսագիտության ֆակուլտետի տնեսության մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի ասդիրան է:

² Տես «Աղբասությունը Հայաստանի բնակչության խոցելի խմբերում», ՄԱԶԾ, 1999, www.undp.am
³ Տես Ն. Ջրբաջյան «Մարդկային աղբասություն ու Հազարամյակի զարգացման նդասակները 77 մարզերում», «Հայաստանի սոցիալական միսումները» սեղեկատվական-վերլուծական դարբերականի 5-րդ թողարկում, ՄԱԶԾ/77 կառավարություն, հունիս 2004, www.undp.am

Միկրոադախության ազդեցությունն աղբահարության կրճատման վրա գյուղական շրջաններում

Փայլանե Մովսիսյան

Ավելի քան 10 տարի է, ինչ Հայաստանում լայն թափով զարգանում է միկրովարկավորման գործընթացը: Վարկային կազմակերպությունների մասին գործում է ՀՀ օրենք: ՀՀ կենտրոնական բանկը մշակել է հասուկ ռազմավարություն կարգավորելու և վերահսկելու միկրոֆինանսական շուկայի օրինական դաշտում: Չարգացող միկրոֆինանսական շուկայի կարևոր դեր ունի գյուղական շրջաններում սնտեսական աճի և աղբահարության նվազեցման առումներով: Ներկայումս միկրոֆինանսական շուկայի վարկավորող հաստատությունները ներմուծում են բազմադասի ֆինանսական գործիքներ աղբահարության դաշտում: Չնայած առաջարկված ծառայություններին՝ ցածր եկամտով սնային սնտեսությունների ռիսկերի նվազեցման մեխանիզմները դեռևս լիարժեք ձևավորված ու զարգացած չեն: Միկրոադախության օգտավետ և արդյունավետ գործիք է աղբահարության ռիսկերի ճիշտ կառավարման գործում:

Միկրոադախության դերը և նշանակությունը

Սոցիալադախության անադախով սնային սնտեսություններն ավելի խոցելի և թույլ են շուկայում: Չնայած բազմաչափ աղբահարության դաշտում, ռիսկերի դաշտանվածության բացակայությունը ստանում է իրենց կյանքին և գույքին: Յուրաքանչյուր օր նրանք կարող են դժվար կացության առջև կանգնել և մի ակնթարթում ի դերև հանել դժվարությանը ձեռք բերված աղբահարությանը և խնայողությունները:

Միկրոադախությունը ֆինանսական ռիսկերի կառավարման գործիք է ցածր եկամտ ունեցող սնային սնտեսությունների համար: Այն մի համակարգ է, որը սովորաբար դաշտանում է սոցիալադախության անադախով մարդկանց այն-

դիսի ծայրահեղ իրավիճակներից, ինչպիսիք են մահը, գույքի կորուստը, ծանր հիվանդությունը կամ բնական աղետները: Սոցիալադախության անադախով մարդկանցից շատերը ռիսկերը հաղթահարում են իրենց սեփական միջոցներով և ոչ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներով: Ծայրահեղ իրավիճակներում, նրանք դրամական փոխառություններ են վերցնում իրենց ընկերներից, հարկադրված վարկեր են փորձում ստանալ բանկերից, վարկային միավորումներից կամ միկրոֆինանսական կազմակերպություններից: Երբեմն նրանք վաճառում են իրենց գույքը, վերջ դնում բիզնեսին, չեն վերադարձնում վարկերը, դաշտանում են ծախսերը և ստանում, դաշտահարում է, որ նույնիսկ երեխաներին զրկում են դպրոց հաճախելուց՝ ուղարկելով նրանց աղբահարությանը:

Միկրոադախությունը կանոնավոր համակարգ է, որը խթան է հանդիսանում սոցիալադախության անադախով խավի ռիսկերի կառավարման համար, քանի որ փոխառությունը և վարկը դեռևս բավարար չեն՝ ձեռք բերված վաճառքի դաշտանելու համար: Միկրոադախությանը մի մեխանիզմ է, որը վերաբաշխում է ռիսկի գործում, օգնում է ցածր եկամտ ունեցող սնային սնտեսություններին հաղթահարել անադախության դժվարությունները և մեծ կորուստները՝ փոխարինելով դրանք կանոնավոր և փիշ վճարումներով (ադախության վճարումներով), որոնք ընդունելի են նրանց սարեկան բյուջեի սահմաններում: Միկրոադախության դաշտանի աճը բացատրվում է նրանով, որ բարձր ռիսկայնությունը, անադախության դժվարությունները և ճգնաժամները վերացնող համակարգերի փնտրումը գնալով ավելանում է: Բացի դրանից, միկրոադախության զարգացումը մեծադախությանը և սնտեսության զարգացման վրա: Ռիսկերի արդյունավետ կառավարումը հնարավորություն կտա մարդկանց ավելի շատ փոխառություններ և վարկեր վերցնել ներդրումներ կատարելու համար: Դրանով իսկ հնարավորություն կընձեռնվի ավելացնել աղբահարությանը, բարձրացնել եկամտների մակարդակը և բարելավել սոցիալական դաշտանները գյուղական համայնքներում:

**Միկրոադախակազրության
դահանգները և խնդիրները**

Ինչդեռ շատ զարգացող երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում հասունացել է այնպիսի համակարգի զարգացման դահանգը, որը կկրճատի աղբահարությունը, կխթանի փոքր և միջին բիզնեսի զարգացմանը՝ ռիսկերի արդյունավետ կառավարման միջոցով: Միկրոադախակազրությունն աշխարհում նորաստեղծ ֆինանսական ծառայություն է, որը հաջողությամբ ներդրվել և լավ արդյունքի է հասել Ուգանդայում, Բանգլադեշում, Ֆիլիպիններում և Հնդկաստանում: Ցանկացած ադախակազրության կազմակերպություն, որը միկրոադախակազրության ծառայություն է մատուցում սոցիալապես անադախակ համայնքներում, դեմք է կատարի շուկայի ամբողջական և մանրագին վերլուծություն: Անհրաժեշտ է գնահատել առաջարկը և դահանգարկը, հասկանալ կառավարության ռազմավարությունը և կանոնակարգերը, ուսումնասիրել հնարավոր ռիսկերը, որոնց կարող են բախվել ցածր եկամուտ ունեցող սնային ընկերությունները, գնահատել ադախակազրության յուրաքանչյուր սեսսի բարդությունները և յուրահասկությունները:

Ադախակազրությունը դեմք է ունենան միկրոադախակազրության հիմնական սկզբունքների դարձ և ճշգրիտ նկարագրությունը: Գրականությունում սովորաբար առանձնացվում են հետևյալները՝

- մեծ թվով մարդիկ բախվում են միևնույն ռիսկին, սակայն ոչ բոլորն են կրում սլայդ ռիսկը նույն դահանգին,
- ռիսկերով դայանավորված կորուստները դեմք է լինեն որոշակի և չափելի,
- կորուստի հավանականությունը դեմք է լինի հազվելի,
- ադախակազրական շահույթի առկայություն,
- ադախակազրական վճարները դեմք է լինեն ընտեսապես թույլատրելի և ընդունելի:

Իրականացնելով միկրոադախակազրություն, սոցիալապես անադախակ սնային ընկերություններին՝ միկրոադախակազրական կազմակերպությունները կարող են ունենալ որոշ դժվարություններ: Շատ մարդիկ իրատեսական չեն համարում ադախակազրության գաղափարը և

նշանակությունը, հրաժարվելով վճարել ադախակազրական վնասները փոխհատուցման համար: Հնարավոր է հավաստի սեղեկավարության դակաս սսվերային շուկայում ակտուարական վերլուծություն կատարելու համար: Դժվարություններ կարող են լինել նաև վստահության ստեղծման առումով:

Ադախակազրական կազմակերպությունները, միջազգային դոնորները, միկրոֆինանսական հաստատությունները և կառավարությունը դեմք է նդասեն միկրոադախակազրական սեկտորի զարգացմանը, քանի որ ներդրումները սլայդ ծյուղում կարող են լինել առավել արդյունավետ և կարևոր, քան հատուկ ծրագրերի ֆինանսավորումը: Դոնորները դեմք է ներդրում կատարեն ի նդաս սոցիալապես անադախակ խավի իրագրելման բարձրացման՝ միկրոադախակազրության դերի, նշանակության և հեռանկարների վերաբերյալ: Դեմք է նաև խրախուսել ադախակազրական կազմակերպություններին օգտագործել միկրոարկային կազմակերպությունների գործող ենթակառուցվածքային համակարգերը: Կառավարությունն իր կողմից դեմք է ռազմավարություն և կանոնակարգեր մշակի ի նդաս միկրոադախակազրական արդյունաբերության զարգացմանը:

Միկրոադախակազրական արդյունաբերության զարգացումը միկրոարկային կազմակերպությունների միջոցով

Միկրոադախակազրությունը կարող է իրականացվել տարբեր մոդելներով՝ համայնքային ծրագրեր, ամբողջական ծառայության մոդել, միկրոարկային և միկրոադախակազրական կազմակերպությունների համագործակցության մոդել, ադախակազրում միկրոարկային կազմակերպությունների միջոցով:

«Համայնքային ծրագրեր» մոդելում համայնքը ստեղծում է իր համայնքային ընդհանուր ֆոնդը, ձևավորում է իր հարաբերություններն առողջադահակական ծառայությունների հետ՝ զարգացնելով և կառավարելով իր ուրույն կյանքի կամ առողջադահակական միկրոադախակազրական սխեմաները: Ադախակազրություն սսացողները ֆիզգումար են վճարում ֆոնդին, իրավասու լինելով

աղագա օգուսներին: Համայնքը ղափասախանասվություն է կրում ծրագրի իրականացման համար:

«Ամբողջական ծառայության» մոդելի համաձայն, աղահովազրական կազմակերպությունները, բանկերը և նույնիսկ առողջադախական հաստատությունները ուղղակիորեն կարող են աղահովազրություն առաջարկել: Նրանք ղափասախանասու են աղահովազրական ծառայության բոլոր ծախսերի և կորուստների համար՝ սնօրինելով ողջ ռահույթը: Սույն մոդելը լայնորեն կիրառվում է աղահովազրական ռուկայում, բայց ոչ՝ սոցիալադես անաղահով գյուղական սարածներում:

«Համագործակցության» մոդելը դեսական և մասնավոր աղահովազրական կազմակերպությունների համագործակցություն է միկրովարկային կազմակերպությունների հես: Աղահովազրական կազմակերպությունները ղափասախանասվություն են կրում ռիսկերի համար, իսկ միկրովարկային կազմակերպությունները՝ ենթակառուցվածների զարգացման համար: Սա ենակողմ անենաարդյունավես և ռահավես մոդել է: Աղահովադիրը հեսությանը կարողանում է մուսֆ գործել ռուկա, միկրովարկային կազմակերպություններն ավելի լավ, ցածր ռիսկայնության ծառայություն են մասուցում իրենց հաձախորդներին, և սոցիալադես անաղահով սնային սնեսությունները սսանում են ղափասաղ աղահովազրություն: Այս համագործակցական մոդելը, որը դարծել է բավականին հանրաձանաչ, արագ կերդով ընդլայնվում է ռաս երկրներում, ինչդիսիփ են Հնդկասանը և Ուզանդան:

«Միկրոաղահովազրությունը միկրովարկային կազմակերպությունների միջոցով» մոդելում միկրովարկային կազմակերպությունները կիրառում են իրենց աղահովազրական սխենաները: Միկրովարկային կազմակերպությունները ղափասախանասվություն են կրում և՛ ռահույթի, և՛ կորուսի համար: Միկրովարկային կազմակերպությունների կողմից առաջարկվող կյանփի և վարկի աղահովազրությունը ռաս ընդունված և սարածված է:

Միկրովարկային կազմակերպությունները կարևոր և լիարծեփ սեղեկասվություն ունեն իրենց հաձախորդների մասին: Փոխառությունների և խնայողությունների մասին ձեռֆ բերված գիեսե-

լիփի ռնրհիվ, նրանք առավելություն ունեն ռուկայի մյուս մասնակիցների նկասմամբ: Միկրովարկային կազմակերպությունները հեսափրություն են ցուցաբերում մուսֆ գործել միկրոաղահովազրական ռուկա հեսկյալ ղափասաղներով՝ իրենց հաձախորդների ռիսկերի նվազեսում, հաձախորդների ղափասաղանվածություն, վարկերի վերադարծելիության աձ, նոր ծառայության ներմուծում և դրա հես կաղված՝ հավելյալ ռահույթ, հաստատության ռահութաբերության և ֆինանսական կայունության բարելավում: Այսդիսով, միկրովարկային կազմակերպությունները ոչ միայն օձանդակում են աղահովազրական ռուկային, այլև կարող են մեծ օգուսներ ֆաղել՝ համագործակցելով աղահովազրական ընկերությունների հես:

Հաձվի առնելով ռուկայական հեսազոսությունը, հաձախորդների կարիներն ու ղահանջները՝ միկրովարկային կազմակերպությունները կարող են առաջարկել սարբեր ծառայություններ, ինչդիսիփ են հարկադրված վարկերը, փոխառությունները, առողջության, կյանփի, ունեսցվածփի աղահովազրումը, իսկ գյուղական համայններում՝ նույնիսկ բերփի և ընսանի կենդանիների աղահովազրումը: Հարկադրված վարկերը ձածկում են ձգնաձամային և ֆինանսական ձայրահեղ իրավիձակների հես կաղված ձախսերը: Վարկային աղահովազրությունը ձածկում է անհուսալի վարկերի ձախսերը, նվազեսնելով վերադարծելիության սոկոսադրույթը: Բժեկական կամ առողջաղահական աղահովազրությունն օգնում է ձածկելու ընսանիփի ձախսերը՝ կաղված հիվանդանոցների, վիրահասության, դեղորայփի և բժեկական վձարների հես: Կյանփի աղահովազրության դեղմում վձարվում է մահվան գումարը: Գույֆային աղահովազրությունը փոխհասուցում է գույփի կորուսը կամ վնասը: Ցածր եկամուս ունեսող սնային սնեսությունները նախընսում են աղահովազրել իրենց ընսանի անասուններին, սները, աժխասանֆային գործիները, գույթը: Հայասանում կլիմայի փոփոխակայնության ղափասաղով, ցածր եկամուս ունեսող սնային սնեսությունները նախընսում են աղահովազրել նաև իրենց բերը: Բայց նմանափղ աղահովազրությունը ռաս բարղ և ռիսկային է, ֆանի որ ռաս հավանական է, որ բերփի աղահովազրում կասարած բոլոր հաձախորդ-

ները միաժամանակ կրեն միևնույն վսանգը:

Թեղե՛ս միկրովարկային կազմակերպությունները միկրոառաջնորդության շուկայում կարող են լինել կարևոր նորամուծությունների հեղինակ, անհրաժեշտ է շուկա մուտք գործելուց առաջ կատարել առաջնորդական ամբողջական և մանրազնի վերլուծություն: Մինչ առաջնորդական արժեքային նախագծումը, միկրովարկային կազմակերպությունները լուրջ է հսակ սահմանեն միկրոառաջնորդության սկզբունքները, հաշվի առնելով իրենց իսկ հետաքրքրությունները և սղառողների կարիքները:

Ամփոփում

Սոցիալադես անադահով խավը կարիք ունի սարքեր մեխանիզմների՝ իրենց սղառնացող ռիսկերի կառավարման համար: Միկրոառաջնորդությունը սոցիալական դաշտանվածության ձևերից մեկն է և կարող է դաշտանել սոցիալադես անադահով սնային սնեստություններին ծայրահեղ իրավիճակներով դայմանավորված խնդիրներից: Միկրոառաջնորդության դահանջարկ կա, և այն աղհատության նվազեցման մեծ գործոն է հանդիսանում: Միկրովարկային կազմակերպությունները կարող են լինել նման ծառայություն մատուցողներից մեկը՝ նվազեցնելով սոցիալադես անադահով խավին սղասվելիք դժվարությունները և խնդիրները: Հանդիսանալով սոցիալադես անադահով խավի լավագույն առաջնորդի՝ միկրովարկային կազմակերպությունները կարող են նաև նմանաշիղ ծառայություններ մատուցել ոչ միայն փոքր ձեռնարկություններին:

Միկրովարկային և առաջնորդական կազմակերպությունները համագործակցելով՝ կարող են վերափոխել և զարգացնել միկրոառաջնորդական շուկան, կրճատել սոցիալադես անադահով սնային սնեստությունների խոցելիությունը և նղաստել աղհատության նվազեցմանը:

Գրականություն

1. Alessandra del Conte "Roundtable on micro insurance services in the Informal economy: the role of microfinance institutions." Hosted by International coalition on women

and credit special unit for microfinance of UNCDF, 21 July 2000

2. C.Churchill, D. Reinhard, Z.Quureshi "Into Action-Micro Insurance: making micro insurance work for poor" October 2005

3. CGAP working Group on Micro insurance, "Micro insurance: A risk management strategy", Donor Brief No.16, December 2003

4. Herman Abels, Blue Rhino Consult Toon Bullens, MIAN " Micro Insurance: An overview of clients, provider and support perspectives", June 2005

5. M.Cohen, M.J.McCord, J.Sebstad "Micro insurance: Linking Demand and supply", December 2003

6. Michael J. McCord " Micro insurance and risk mitigation for MFI clients", January 2005

7. Warren Brown, Craig Churchill "Providing Insurance to Low-Income households", November 1999

Գայանե Մովսիսյանը «Միավորված մեթոդիսների օգնության կոմիտե» ամերիկյան ՀԿ-ի հայկական մասնաձյուղի ֆինանսական սնորեն է: Ունի Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի գործարար կառավարման մագիստրոսի կոչում:

Աղհատություն. Հայաստան-Թուրքիա զուգահեռներ

Արման Գաբրիելյան

Տնեսական ներուժով Հայաստանի ամենից նշանակալի հարևանը Թուրքիան է: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն Թուրքիայում համադրելի գներով մոտ երկու անգամ ավելի է, քան Հայաստանում: Սակայն, Թուրքիան բնութագրվում է նաև զգալի աղհատությամբ, ինչդես նաև եկամսի ու նաև կրթական, առողջադահական ծառայությունների անհավասար բաշխմամբ: Սույն հոդվածում համադրվում և ընդհանուր զուգահեռներ են անցկացվում Հայաստանում և Թուրքիայում աղհատության և մարդկային զրկվածության դրսևորումների միջև:

2004 թվականին Թուրքիայում՝ ըստ դաշտոնական վիճակագրության, աղհատ եր բնակչության 25.6 տկոսը և ծայրահեղ աղհատ եր 1.3 տկոսը: Հայաստանում նշյալ ցուցանիշները համադասախանաբար կազմում էին 34.6 և 4.6 տկոս²: Քանի որ երկու երկրներում էլ հաշվարկ-

¹ Թուրքիա 2006: 2004 Poverty Study Results, News bulletin 27, Feb. 14, 2006
² ԱԿԾ 2006: Հայաստանի սոցիալական դասկերը և աղհատությունը:

ները կասարված են Համաժառանգային բանկի միևնույն մեթոդաբանությամբ՝ սնային սնեստությունների կենսամակարդակի հետազոտությունների արդյունքներով, առաջ դրանք կարելի է միմյանց համեմատելի դարձնել:

Մասնավորապես, և՛ Հայաստանում, և՛ Թուրքիայում աղհասության ցուցանիշները հաշվարկվել են՝ հիմնվելով մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման մեծության վրա: Ընդ որում, սղառման ցուցանիշը երկու դեպքում էլ ներառել է ոչ միայն սղառված աղհանքների արժեքը՝ ներառյալ սեփական արտադրությունը և օգնությունը, այլև երկարատև օգտագործման աղհանքների հաշվարկային արժեքը: Սակայն, երկու հաշվարկները կասարված են ըստ տարբեր աղհասության գծերի և համարժեքության սանդղակների:

Ըստ աղհասության գծերի ցուցանիշները համադրելի դարձնելու համար՝ Հայաստանի աղհասության ցուցանիշները վերահաշվարկվել ենք ըստ Թուրքիայի աղհասության գծերի: Իսկ ըստ համարժեքության սանդղակների համադրելի դարձնելու համար՝ Հայաստանի սղառման միջին ցուցանիշները վերահաշվարկվել ենք ըստ Թուրքիայի համարժեքության գործակցի:

Աղհասության ընդհանուր գիծը Թուրքիայում մեկ չափահաս անձի հաշվով 2004 թվականին ամսական 190.5 միլիոն լիռա էր, ինչը 2004-ի լիռա/դոլար և դրամ/դոլար գնողունակության համարժեքության դրույքներով համարժեք է 34,669 դրամի³: Համանման եղանակով մեկ չափահաս անձի հաշվով Թուրքիայի աղհասության դարեմային գիծը համարժեք է 14,702 դրամի:

Աղյուսակ 1. Աղհասության գծերը մեկ չափահաս անձի հաշվով, 2004 թվական

	Հայաստան			Թուրքիա			
	դրամ	PPP \$	ընթացիկ \$	մլն. լիռա	PPP \$	ընթացիկ \$	դրամ
Աղհասության ընդհանուր գիծ	19,373	132.6	36.3	190.5	237.2	133.9	34,669
Աղհասության դարեմային գիծ	12,467	85.3	23.4	80.81	100.6	56.8	14,702

Աղբյուրը՝ ԱՎԾ, Թուրքիայի և հեղինակի հաշվարկներ:

Թուրքիայի համարժեքության գործակցը հաշվարկվել ենք իբրև 2004-ին միջին ընթացիկի (4.11 մարդ) սղառման (889 միլիոն լիռա) և մեկ համարժեք չափահաս անձի սղառման (381 միլիոն լիռա) հարաբերություն (Թուրքիայի 2006), ինչը կազմում է 2.34:

2004 թվականի ՀՀ ԱՎԾ սնային սնեստությունների հետազոտության ընթացում միջին սնային սնեստության չափը կազմում էր 4.2 մարդ⁴: Քանի որ ըստ ԱՎԾ համարժեքության սանդղակի և մասշտաբից սնեստման գործակցների՝ երկու չափահասից և երկու անչափահասից կազմված սնային սնեստությունը համարժեք է 2.83 չափահաս անձի⁵, առաջ, կարող ենք գնահատել, որ միջին սնային սնեստությունը (4.2 մարդ) համարժեք է 2.97 չափահաս անձի: Հետևաբար՝ Հայաստանում և Թուրքիայում մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման ցուցանիշները կարելի է համադրելի դարձնել (այնքանով, որքանով դա թույլ են տալիս խմբավորված սվյալները)՝ Հայաստանի ըստ դեցիլային խմբերի սղառման ցուցանիշները բազմապատկելով 1.27-ով (=2.97/2.34):

2004-ի սղառման ցուցանիշներն ըստ դեցիլային խմբերի ՀՀ ԱՎԾ-ն հրապարակվել է 1999-ի գարնանային գներով (ԱՎԾ, 2006): Դրանք 2004-ի գներով վերահաշվարկվելու համար օգտագործել ենք սղառողական գների ԱՎԾ ինդեքսները, ըստ որոնց 1999-ի մարտից մինչև 2004-ի դեկտեմբեր գումարային ՍԳ ինդեքսը կազմել է 115.2 տոկոս:

Արդյունքում՝ հաշվի առնելով և՛ գների, և՛ համարժեքության վերահաշվարկը, միջին սղառումը Հայաստանում 2004 թվականին կազմել է 34,184 դրամ:

³ Գնողունակության համարժեքության դրույքները համադրաստիվաբար 0.803 միլիոն լիռա/դոլար և 146.147 դրամ/դոլար: Աղբյուր՝ ԱՄՀ Համաժառանգային սնեստական միջուկներ 2006թ-ի աղբյուրի սվյալների բեմնաքան:

⁴ ԱՎԾ 2005: ՀՀ սոցիալ-սնեստական վիճակը 2005թ-ի հունվար-սեպտեմբերին:

⁵ ԱՎԾ 2006-ում սնային սնեստության չափահաս անձին համարժեք անդամները գնահատվել են $(A+\alpha C)\beta$ բանաձևով, որտեղ A-ն սնային սնեստության չափահաս, իսկ C-ն անչափահաս անդամների բվախանակն է, α -ն համարժեքության (ԱՎԾ-ն գնահատել է 0.65), իսկ β -ն մասշտաբից սնեստման գործակցն է (ԱՎԾ-ն գնահատել է 0.87):

Աղյուսակ 2. Մեկ չափահաս անձին համարժեք սղառունը Հայաստանում (դրամ)

Դեցիլային խումբ	Միջին սղառուն		
	1999 զարմանային զներով	2004 դեկտեմբերի զներով	
		Ըստ ԱՎԾ ՀՍ-ի*	Ըստ Թուրֆուսաս ՀՍ-ի*
1	10,141	11,684	14,842
2	13,531	15,589	19,803
3	15,580	17,950	22,802
4	17,342	19,980	25,381
5	19,309	22,246	28,260
6	21,500	24,771	31,467
7	24,024	27,678	35,161
8	27,344	31,503	40,020
9	32,929	37,938	48,194
10	51,870	59,760	75,915
Միջին	23,357	26,910	34,184

* ՀՍ- Համարժեքության սանդղակ Աղբյուրը՝ ԱՎԾ, Թուրֆուսաս և հեղինակի հաշվարկներ:

Աղյուսակ 3. Հայաստանի և Թուրքիայի աղֆասության գծերը՝ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի և մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման համեմատ* (սոկոս, 2004)

	Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի համեմատ		Մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման համեմատ**	
	Հայաստան	Թուրքիա	Հայաստան	Թուրքիա
Աղֆասության ընդհանուր գիծը	3.4	3.2	57	50
Աղֆասության դարձնային գիծը	2.2	1.3	36	21

* Բոլոր ցուցանիշները հաշվարկված են գնողունակության համարժեքության դրույմներով:

** Մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման Հայաստանի ցուցանիշը վերահաշվարկված է ըստ Թուրքիայի համարժեքության սանդղակի: Աղբյուրը՝ ԱՄԳ և հեղինակի հաշվարկներ:

Սղառման խմբավորված ցուցանիշների հիման վրա Լորենցի կորի զնահասման և դրա միջոցով Հայաստանում աղֆասության ցուցանիշների հաշվարկման համար օգտագործվել է Լորենցի կորի դարձնային զնահասման Բեսա մեթոդը⁶: Նշենք, որ Հայաստանի առկա սվյալների համար Բեսա մեթոդով հաշվարկների ճշտությունը ստուգելու համար դրանք համեմատել ենք ՀՀ ԱՎԾ հրադարակած սվյալների հետ, դրանք համընկել են 1998/99 թվականների համար ամբողջությամբ և 2004 թվականի համար ծայրահեղ աղֆասության ցուցանիշով, իսկ 2004-ի աղֆասության ընդհանուր ցուցանիշը շեղվել է 1.7 սոկոսային կետով դեղի վեր:

Արդյունքում, ըստ վերոնշյալ աղֆասության գծերի և սղառման ցուցանիշների՝ Լորենցի կորի Բեսա մեթոդով կատարված հաշվարկների, ստացվում է, որ Հայաստանում բնակչության 63.4 սոկոսի սղառունը ցածր է Թուրքիայի աղֆասության ընդհանուր գծից: Ինչդեռ նշվել էր, համադասակարգող ցուցանիշը Թուրքիայում կազմում է 25.6 սոկոս:

⁶ Մեթոդն առաջարկել է Ն. Կակվանին և համարվում է առկա դարձնային զնահասմաններից առավել արդյունավետներից մեկը (տես օր.՝ K.Cheong, A comparison of alternative functional forms for parametric estimation of the Lorenz curve. University of Hawaii at Manoa, 1999): Մեր կողմից Բեսա մեթոդով զնահասման արդյունքները համեմատվել են Ընդհանուր հաշվարկային մեթոդով արդյունքների հետ և բոլոր դեղիներում սվյալների հաշվարկների գումարը Բեսա մեթոդի դեղիում եղել է ավելի փոքր: Բեսա Լորենցի կորի հավասարումը հնչյալ տեսի է՝ $L(p) = p - \alpha p^\beta (1-p)^\beta$, որտեղ L -ը սղառման գումարային կոնոն է, իսկ p -ն բնակչության գումարային կոնոն է ($a > 0$, $0 < b < 1$, $0 < d < 1$): Մանրամասն տես G.Datt, Computational tools for poverty measurement and analysis, FCND paper N.50, Oct. 1998: Աղֆասության ցուցանիշների հաշվարկը ըստ նշված մեթոդների կարելի է կատարել Povcal ծրագրով (<http://www.worldbank.org/LSMS/tools/povcal>): Մեր կողմից դասրասվել է այդ հաշվարկների այզոդիքը Eviews ծրագրային փաթեթում (այզոդիքը, ինչդեռ նաև հողվածում կատարված հաշվարկների մանրամասները և օգտագործված նյութերն ու սվյալները տեղակայված են <http://users.freenet.am/~ysuecon/edrc> վեբ էջում):

Հողվածներ

Աղյուսակ 4. Աղբահանության ցուցանիշները Հայաստանում՝ ըստ Թուրքիայի աղբահանության գծերի, հաշվարկները կատարված են Լորենցի կորի Բեսա մեթոդով (ՏՈԿՍ, 2004 թվական)

	Աղբահանության կոչումը (P0)	Աղբահանության խորություն (P1)	Աղբահանության ստորություն (P2)
Աղբահանության ընդհանուր գիծ (34,669 դր.)	63.4	18.9	7.5
Աղբահանության դարձնալից գիծ (14,702 դր.)	3.6	0.6	0.2

Աղբյուրը՝ հեղինակի հաշվարկներ:

Նման արդյունքը չի կարելի համարել անսպասելի, քանի որ միջին եկամուսնուհատները Թուրքիայում Հայաստանի համեմատ զգալիորեն բարձր են: Սասնավորապես՝ սնային սննդամթերքի հետազոտությունների արդյունքներով մեկ շնչի հաշվով միջին եկամուսնուհատները Թուրքիայում Հայաստանի համեմատ բարձր է 3.3 անգամ, իսկ մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառումը՝ 2 անգամ:

Ինչևէ, բացի եկամուսնուհատների մեծությունից աղբահանությունը սերտորեն կորելացվում է եկամուսնուհատների անհավասար բաշխմանը, ինչպես նաև կրթական և առողջապահական ծառայությունների անհասանելիությանը ու ցածր որակին:

Եկամուսնուհատների անհավասարություն

Եկամուսնուհատների բաշխման անհավասարությունը Հայաստանում փոքր-ինչ ավելին է, քան Թուրքիայում: Բնակչության ամենաաղքատիված մեկ տասներորդ մասը ամենաանաղքատիվ մեկ տասներորդի համեմատ Թուրքիայում հարուստ է 13.7 անգամ, Հայաստանում՝ 20.8 անգամ, իսկ ամենից աղքատ 1-ին և 2-րդ տասներորդների բաժինն ընդհանուր եկամուսնուհատներում Թուրքիայում 16.7 ՏՈԿՍ է, Հայաստանում՝ 14.3 ՏՈԿՍ:

Աղյուսակ 5. Տնային սննդամթերքի մեկ շնչի հաշվով դրամական եկամուսնուհատների բաշխումը (ՏՈԿՍ, 2004 թվական)

	Եկամուսնուհատներ	
	Հայաստան	Թուրքիա
1-ին 10%	1.55	2.25
1-ին 20%	4.57	6.04
2-րդ 20%	9.75	10.69
3-րդ 20%	14.94	15.22
4-րդ 20%	22.11	21.88
5-րդ 20%	48.63	46.17
10-րդ 10%	32.30	30.89
Ձիմի գործակից	0.436*	0.40

*Պնտակարգված է Լորենցի կորի Բեսա մեթոդով: ԱՎԾ հրատարակումում ըստ եկամուսնուհատների անհավասարության Ձիմի գործակիցը (0.395) հաշվարկվել է մեկ չափահաս անձի հաշվով սղառման ցուցանիշների հիման վրա:
Աղբյուրը՝ ԱՎԾ, Պարենային աղքատություն և աղբահանություն, արդիլ, 2006, աղյուսակ 5.4, Թուրքիայի, սեղեկատու. թ.37, 2006 և հեղինակի հաշվարկներ:

Կրթություն

Կրթության ոլորտի բարեփոխումները Թուրքիայում սկսվել են համեմատաբար վերջերս՝ 1997 թվականից, երբ դարձավ կրթությունը 5-ից դարձավ 8-ամյա: Առաջնային կրթության նշյալ բարե-

Հոդվածներ

փոխումը նախատեսվում էր դեռևս 1973 թվականին, սակայն փաստացի իրագործումը ձգձգվեց զրեթե երեք սասնամյակ:

Բարեփոխման շրջանակներում կառավարությունը զգալիորեն ընդլայնեց կրթության ոլորտում ներդրումները⁷, որի կարևոր արդյունքներից է առաջնային կրթությունում ընդգրկվածության նշանակալի ընդլայնումը: 1996 թվականին թուրքիայում առաջնային կրթությունում զուտ ընդգրկվածության դրույքը կազմում էր 81 տոկոս: 2004-ին այն կազմում էր 89 տոկոս: Հայաստանում սլյակ ցուցանիշը 94 տոկոս է:

Թուրքիայում նշանակալի է նաև անգրագետ չափահաս անձանց թիվը. շուրջ 6.5 միլիոն չափահաս անգրագետ է, որոնց չորս-հինգերորդը կանայք են:

Ընդհանուր առմամբ կրթության հասանելիության և կրթությունում մասնակցության իրավիճակը Հայաստանում զգալիորեն բարվոք է թուրքիայի համեմատ:

Աղյուսակ 6. Կրթությունում ընդգրկվածությունը և գրագիտությունը (տոկոս, 2004 թվական)

	Թուրքիա	Հայաստան
Ընդգրկվածությունը առաջնային կրթությունում		
զուտ	89	94
համախառն	93	101
Համախառն ընդգրկվածությունը բոլոր մակարդակներում*	69	74
Չափահասների գրագիտության դրույք	87.4	99.4

*Բացառությամբ նախադրոցականի:
Աղբյուրը՝ UNESCO Institute for Statistics:

Սակայն, ինչդիսի⁸ է կրթության որակը: Որակական համեմատությունների համար օգտագործել ենք աշակերտների գիտելիքների գնահատման միջազգային ծրագրերի արդյունքները, որոնցից Հայաստանը մասնակցել է TIMSS⁸, իսկ Թուրքիան՝ PISA⁹ ծրագրերին: Երկու ծրագրերի հիմնական նպատակը մաթեմատիկական և բնագիտական գիտելիքների իմացության գնահատումն է: Այդ ծրագրերի արդյունքները ամբողջովին համեմատելի չեն, քանի որ, օրինակ՝ մաթեմատիկայի առումով, TIMSS-ը ավելի շեշտադրում է դասական մաթեմատիկական գիտելիքների իմացությունը, իսկ PISA-ն՝ առօրյա կյանքում անհրաժեշտ մաթեմատիկական գիտելիքների իմացությունը: Բայց և այնպես, փորձել ենք գնահատել Հայաստանի ենթադրյալ արդյունքը PISA ծրագրում մասնակցության դեղմում՝ այն ենթադրությամբ, որ երկու ծրագրերին միաժամանակ մասնակցած երկրների արդյունքների միջին հարաբերությունը¹⁰ մոտարկում է նաև Հայաստանի հնարավոր արդյունքը PISA-ում՝ ելնելով TIMSS-ի փաստացի արդյունքից:

Արդյունքում ստացվում է, որ ավարտական դասարանների աշակերտների մաթեմատիկական գիտելիքների իմացությունը զգալիորեն, իսկ բնագիտականինը՝ մասամբ, Հայաստանում բարձր է թուրքիայի համեմատ:

⁷ 1997-2002թթ-ին կրթության ոլորտում միջին տարեկան լրացուցիչ ծախսերը բոլոր աղբյուրների հաշվին կազմել են 3 միլիարդ դոլար: Աղբյուրը՝ Ilhan Dulger, Rapid coverage for compulsory education, 2004, World Bank:

⁸ Trends in International Mathematics and Science Study, կազմակերպում է Կրթական նվաճումների գնահատման միջազգային ասոցիացիան, 2003թ-ին մասնակցել է 46 երկիր:

⁹ Programme for International Student Assessment, կազմակերպում է OECD-ին, 2003թ-ին մասնակցել է 41 երկիր:

¹⁰ 18 երկրներ մասնակցել են և՛ TIMSS-ին, և՛ PISA-ին, նրանց արդյունքների կորելացիան մաթեմատիկայում 0.87 է, բնագիտական առարկաներում՝ 0.97:

Հողվածներ

Աղյուսակ 7. Մաթեմատիկայի և բնագիտական առարկաների միջին արդյունքը PISA ծրագրում (միավոր)

	Մաթեմատիկա	Բնագիտություն
Ֆինլանդիա	549	548
Հոնկոնգ	545	539
Չեխիա	528	523
ԱՄՆ	476	491
Ռուսաստան	472	489
Հայաստան	461*	445*
Թուրքիա	413	434

*Գնահատական

Աղբյուրը՝ IEA, 2004, *Findings From IEA's Trends in International Mathematics and Science Study at the Fourth and Eighth Grades*, Mullis et al, Martin et al. OECD, 2004, *Learning for Tomorrow's World: First results from PISA 2003*

Առողջադատականություն

Առողջադատականությունում իրավիճակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները Թուրքիայում փոքր-ինչ ավելի բարենդաս են, քան Հայաստանում, բացառությամբ մայրամասի մասնաշրջանի ցուցանիշի¹¹:

Աղյուսակ 8. Կյանքի ստորաբաժանները և մահվան հավանականությունները

	Հայաստան	Թուրքիա
Կյանքի ստասվող ստորաբաժանները ծննդյան դեպքում (սարի, 2004թ.)		
ժամանակ	65	69
կին	72	73
Առողջ կյանքի ստասվող ստորաբաժանները ծննդյան դեպքում (սարի, 2002թ.)		
ժամանակ	59.4	61.2
կին	62.6	62.8
15-ից 60 տարեկանում մահանալու հավանականությունները (տոկոս, 2004թ.)		
ժամանակ	24.8	18
կին	11.1	11.2
Նորածնի մահվան մեկ տարի և ավելի ընթացքում մահանալու հավանականությունները (1000 կենդանածնի հաշվով, 2004թ.)	29	28
Մայրամասի մահվանությունները (100 000 կենդանածնի հաշվով, 2000թ.)	55	70
Տուբերկուլոզից մահվան դեպքերը (100 000 բնակչի հաշվով, 2004թ.)	12	5

Աղբյուրը՝ World health statistics 2006, WHO

Ինչդեռ և աղիտության դեպքում, նման իրավիճակը չի կարող անստույգ լինել, քանի որ առողջապահության վրա մեկ շնչի հաշվով կատարվող ծախսերը Հայաստանում զգալիորեն ցածր են, քան Թուրքիայում:

¹¹Պիլիպինյան ընթացքում և ծննդաբերելուց հետո 42 օրվա ընթացքում մոր մահանալու հավանականությունները:

Աղյուսակ 9. Առողջադատական ծախսերը

	Հայասան	Թուրքիա
Ընդհանուր ծախսերը* մեկ շնչի հաշվով (PPP դոլար, 2003թ.)	302	528
Հանրային ծախսերը մեկ շնչի հաշվով (PPP դոլար, 2003թ.)	61	378
Ընդհանուր ծախսերը* ՀՆԱ-ի համեմատ (տոկոս, 2003թ.)	6	7.6
Հանրային ծախսերն ընդհանուր լիցենզիայի համեմատ (տոկոս, 2004թ.)	7.4	15

*Հասարակական և մասնավոր ծախսերը:
Աղբյուրը՝ ԱՎԾ, Turkstat, World health statistics 2006, WHO.

Ամփոփում

Թեղեհ Հայաստանում կիրառվող աղբահանության գծերը զգալիորեն փոքր են Թուրքիայի համեմատ, սակայն աղբահանության կազմակերպչը Հայաստանում մեկ տրուրով, իսկ Թուրքիայում աղբահանությանը՝ 3.5 անգամ մեծ է: Ավելին, եթե ըստ Թուրքիայում կիրառվող ընդհանուր աղբահանության գծի գնահատենք աղբահանության կազմակերպչը Հայաստանում, ապա ստացվում է, որ ՀՀ բնակչության 63 տոկոսը զբաղվում է աղբահանության գծից ներքին:

Ինչ վերաբերում է աղբահանության հետ սերտորեն կորելացվող երեք ցուցանիշներին՝ եկամուտների բաշխում, կրթություն, առողջապահություն, ապա դրանց դասերը հակասական է: Մասնավորապես, եկամուտների բաշխումը և առողջապահությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները երկու երկրներում բավականաչափ մոտ են միմյանց, թեղեհ Հայաստանում իրավիճակը փոքր-ինչ ավելի անբարենպաստ է: Սակայն, դրա փոխարեն, Հայաստանում կրթության իրավիճակն անհամեմատ բարձր է, քան Թուրքիայում:

Արման Գաբրիելյանը դասավանդում է Միջազգային Տնտեսագիտություն առարկան Երևանի Պետական համալսարանում: Նա տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու է:

Սոցիալական կառուցվածքի հասկացությունը և դերը զարգացման ֆազայինության մեջ

Հասմիկ Մինասյան

Սոցիալական կառուցվածքի հասկացությունն այսօր մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում և զարգացման հասարակագիտական ֆունկցիաների առարկա է դարձել: Իր ամենասարածված սահմանմամբ սոցիալական կառուցվածքը բնորոշվում է որպես հասարակական կազմակերպման այնպիսի գծերի ամբողջություն, ինչպիսիք են ցանցերը, նորմերն ու հասարակական վստահությունը, որը նպաստում է համագործակցությանն ու համակարգմանը հանուն փոխադարձ բարօրության և ընդհանրական շահի: Այն, ըստ էության, եկել է հավելելու ֆիզիկական և մարդկային կառուցվածքի գործոններին:

Թեղեհ փոխադարձ շահի շուրջ ներխուժային համագործակցությունը, ընթացիկ, ընկերական, համայնքային կառուցվածքի՝ որպես «ադապտացիայի ցանցի» կիրառումն ինքնին շատ հիմնական էրևույթ է, սակայն զարգացման համատեքստում երկար ժամանակ համակարգված ֆունկցիան առարկա չի դարձել: Հասարակական հարաբերությունների կազմակերպման առանձնահատկությունները որպես զարգացման ռեսուրս տեսական ֆունկցիաներում ընդգրկելը օրջադարձային հանդիսացավ զարգացման մոտեցումներում: Մինչ այդ զարգացման ֆազայինությունները հիմնականում կենտրոնանում էին տնտեսական թերիաների վրա, և ըստ արժանվույն չէր գնահատվում սոցիոմորֆի ներուժը, խնդիրները լուծելու համար հասարակության իմաստակազմակերպման և համագործակցության ընդունակությունը, ինչպես նաև՝ իրավական - ինստիտուցիոնալ միջավայրի կարևորությունը հենց տնտեսական արդյունքների հասնելու համար:

Սոցիալական կառուցվածքի ժամանակակից ուսումնասիրությունների համար հիմնադրաքար է հանդիսացել Ռոբերտ Փաթնանի «Ինչպես ժողովրդավարությունն աշխատում է դարձնել ֆաղափարական ավանդույթները ժամանակակից Իսպանիայում» գիրքը (1993): Ուսումնասիրելով ժողովրդավարության փորձն իսպանական համայնքներում, Փաթնանը եզրակացրեց, որ ժողովրդավարական ինստիտուցիաների կենսունակությունն այնքան էլ պայմանավորված է դարերի ընթացքում ձևավորված ֆաղափարական մասնակցության մշակույթով: Բազմաթիվ համայնքային կազմակերպություններ, լինելով այդ մշակույթի բաղկացուցիչ մասը, հանդիսանում են համայնքային հարաբերությունների այնպիսի որակի արտահայտություն, որն աղանդավոր է խմբային գործունեություն հանուն ընդհանուր շահի: Այստեղից էլ սնվում են ժողովրդավարության համար հիմնարար մասնակցության և հաշվետվողականության ավանդույթները:

Փոխժամանակակից համագործակցության հասարակական այս ընդունակությունը՝ սոցիալական կառուցվածք, Փաթնանը համարում էր հարաբերականորեն կայուն և դժվար փոփոխելի ժամանակի ընթացքում: Ըստ նրա, հասարակությունները կան օժտված են, կան՝ ոչ այս կառուցվածքով: Մինչդեռ այլ տեսաբաններ (Կրիստա, 2000) հիմնվելով ժամանակային շարժման ուսումնասիրության վրա, գտնում են, որ ճիշտ միջամտությանը սոցիալական կառուցվածքը կարելի է ձևավորել կարճ ժամանակահատվածում:

Փաթնանից հետո սոցիալական կառուցվածքի գաղափարը զգալի զարգացում է ապրել: Դրա ընկալման սահմաններն ընդլայնվել են միջխմբային միջև հասարակության սարքեր մակարդակների ու շերտերի միջև համագործակցությունը: Ուլիոլը և Նարայանը (2001) սոցիալական կառուցվածքի վերաբերյալ առկա մոտեցումները խմբավորում են ըստ չորս հիմնական ուղղությունների:

1. Խմբային մոտեցում

Այն սոցիալական կառուցվածքը նույնացնում է տեղական մակարդակում գործող կազմակերպությունների, ասոցիացիաների, ակումբների, ֆաղափարական մասնաձեռնող խմբերի հետ: Այս մոտեցման կողմնակիցները սոցիալական կա-

ռուցվածքի առկայությունը համարում են միայն դրական, որը բերում է միայն բարորություն համայնքի համար: Այս մոտեցման հիմնական թերությունն այն է, որ այն չի տեսնում սոցիալական կառուցվածքի հնարավոր բացասական հետևանքները, եթե խմբավորումները հետադարձ են հասարակության համար վստահավոր նրա-սակներ, օրինակ՝ մաֆիոզ, սեռորիսական և նմանափոխ այլ կազմակերպությունները:

2. Ցանցային մոտեցում

Այն ընդլայնում է խմբային մոտեցման սահմանները, ի լրացումն ներխմբային՝ կարևորելով նաև միջխմբային հարաբերությունների մասնակցությունը: Կասարվում է այն դիսարկունը, որ իր բազմաթիվ առավելությունների հետ մեկտեղ, մեկ խմբին մասնակցելու գինն այն է, որ անդամների վրա դրվում են նաև դիսարկուններ, ներառյալ այնպիսի, որոնք սնտեսադեպ արդյունավետ չեն, օրինակ՝ այլ խմբերին ու գործընթացներին մասնակցության բացառելը: Ավելին, սնտեսական զարգացման սարքեր է-սարքերում անդամների համար ժամանակ է սարքեր խմբերի մասնակցությունը, և համադասարանաբար խմբային դասակարգության օղորմալ հաշվարկը փոփոխվում է: Հիմնվելով այս դիսարկունների վրա, ցանցային մոտեցման կողմնակիցները սարքերակում են ներխմբային «կառուց» և միջխմբային «կամուրջներ» հասարակությունները և գտնում, որ սոցիալական կառուցվածքի դրական ազդեցությունը այդ փոխհարաբերությունների ճիշտ բալանսի մեջ է:

3. Ինստիտուցիոնալ մոտեցում

Այս մոտեցումն առաջ է փառում նոր գաղափար, այն է՝ սոցիալական կառուցվածքը հանդիսանում է այն ֆաղափարական, իրավական և ինստիտուցիոնալ միջավայրի արդյունքը, որն առկա է սվյալ երկրում: Այսինքն, սոցիալական կառուցվածքը դիսարկվում է ոչ թե որդես անկախ փոփոխական, այլ որդես արդյունք այնպիսի փոփոխականների, ինչպիսիք են ֆաղափարական ազատությունները, բյուրոկրատական համակարգի որակը, իրավական համակարգը և այլն: Ինստիտուցիոնալ մոտեցման հիմնական թերությունն այն է, որ չնայած ինստիտուցիոնալ միջավայրի կարևորության առաջ բերելուն, այն

նվազեցնում է ներկից եկող սոցիալական ուժերի ու խնորունների ներուժը, կենսոնանալով մակրո մակարդակի ֆաղափականությունների վրա՝ անսեսուն է համայնների դերն ու հնարավորությունները:

4. Սիներգիկ մոտեցում

Սա հանդիսանում է ամենահամադարձիկ մոտեցումը, ըստ որի ոչ համայնները և ոչ էլ ղեկավարությունն ու մասնավոր սեկտորն առանձին-առանձին չեն կարող ադապտվել զարգացման օղիմալ տայմանները: Նրանց միջև համագործակցությունը և փոխլրացումն անհրաժեշտ են կայուն զարգացման հասնելու համար: Սոցիալական կադիսալը՝ փոխվսահությունն ու համագործակցությունը փոխադարձ շահավետ արդյունքների հասնելու համար, դիսարկվում է ավելի լայն սեսակետից, թե որհանով է սվյալ հասարակությունում գործում համագործակցության այս բարձր մակարդակը: Ըստ այս մոտեցման՝ ղեկավարները, կորորաշիվ սեկտորը և ֆաղափական հասարակությունը, որ ներկայացնում է ներկից եկող շահերը, ղեկ է հասսատեն ֆննարկման ընդհանուր ֆորում, որտեղ կսահմանեն իրենց նդասակներն ու նրանց հասնելու միջոցները: Պեսությունն այստեղ կարևոր դերակատություն ունի՝ անհրաժեշտ տայմաններ ստեղծելու ու խրախուսելու առումով և ղեկ է որոշումների ընդունման գործընթացում սարբեր կողմերի ներգրավելու ֆաղափական կամբ դրսևորի:

Սոցիալական կադիսալի դերը զարգացման ֆաղափականություններում

Թեղետ աճող ուշադրությանը, սոցիալական կադիսալի գործառնական կիրառումը զարգացման ֆաղափականություններում և դրա ազդեցության ասիժանի գնահատումը մնում են խրթին խնդիրներ, և ինչ-որ տեղ այն դեռևս ինտուիտիվ մակարդակում է:

Սոցիալական կադիսալի ներգրավումը զարգացման ծրագրերում կադիվում է համայնֆաիեն զարգացման, մասնակցության և սոցիալական համագործակցության մողելների կիրառման հես: Ինֆորմացիայի սարածումը շահառու սարբեր խմբերի կարիների ու հնարավորությունների վերաբերյալ և փոխադարձ վսահության մթնոլորտի ստեղծումը համարվում է այն կենարար

ուժը, որը զարգացումն ավելի կայուն կդարձնի:

Համայնֆային փոքր ծավալի ծրագրերի իրականացման արդյունավետության սեսակետից սոցիալական կադիսալի կարևորությունն անվիժելի է: Այդ մակարդակում, հասկադետս աղհաս մարդկանց շրջանում, առկա սոցիալական հարաբերությունների ռեսուրսը, խնդիրները համատեղ ջանքերով լուծելու նրանց փորձն ու կարողությունները ղեկ է ոչ թե փոխարինվեն, այլ լրացվեն սեխնիկադետս լավ մշակված ծրագրային այլ լուծումներով: Ավելին, փորձը ցույց է սալիս, որ համայնֆային ծրագրերի արդյունավետությունը շաս ավելի մեծ է, երբ շահառուներն անմիջական ներդրում են ունենում դրանց մշակմանն ու իրականացմանը:

Ավելի լայն՝ մակրոսեսեսական աճի և կայուն զարգացման սեսակետից մասնամշակում են մի շարք խողովակներ, որոնց միջոցով սոցիալական կադիսալի սարբերը կարող են դրական արդյունքներ ադահովել.

- հասարակական վսահության առկայության արդյունքում ներդրումների համար բարենդասս դաշի ադահովում,
- կայացած ներխմբային և միջխմբային ցանցերի միջոցով ինֆորմացիայի փոխանակման խթանում և գործարհային ծախսերի (transaction costs) նվազեցում,
- ինսիսուսների միասնականության և հասարակության միջին խավի կոնսենսուս ձևավորելու հնարավորության արդյունքում սնեսեսական շոկերին դիմակայելու և դրանց հեսևանքները մեղմելու կարողություն,
- մասնավոր և ղեկական սեկտորների միջև համագործակցությունից մինչև համայնֆային մակարդակի ծրագրերը ռեսուրսների ու դարսականությունների օղիմալ բաշխման միջոցով սնեսեսական կայուն զարգացման հնարավորությունների ստեղծում:

Համագործակցության և լայն կոնսենսուսի արդյունքում ստեղծված ֆաղափականությունները, ինչդետս որ ենթադրում են սոցիալական կադիսալի մոտեցումները, ավելի դրական արդյունքներ կադահովեն նաև ռեսուրսների ճիշտ բաշխման և սոցիալական արդարության հասնելու սեսակետից:

Տնտեսության զարգացման միտումները

Հայաստան. հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները

	2003	2004	2005	2003	2004	2005	2006
Իրական հասված	սարեկան ցուցանիշներ			հունվար-հունիսի ցուցանիշներ			
Անվանական ՀՆԱ (մլն դրամ)	1,624.6	1,907.9	2,244.0	520.5	608.0	710.7	809.5
Սեկ ԸՆԶԻՆ ընկնող ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար)	874.4	1,113.4	1,524.6	276.3	337.3	474.6	560.7
ՀՆԱ-ի իրական աճ (%)	14.0	10.5	14.0	15.5	9.5	10.3	11.9
ՀՆԱ-ի դեֆլյատոր (%)	4.6	6.3	3.2	2.9	6.7	6.0	1.8
Սղաճ (Ժ/Ը միջին, %)	4.7	7.0	0.6	3.2	7.6	2.3	-0.2
Սղաճ (Ժ/Ը վերջ, %)	8.6	2.0	-0.2	6.8	4.5	1.4	4.3
Տնտեսության հիմնական ձյուղեր (իրական աճի տեմպ, %)							
Արդյունաբերություն	15.6	2.2	7.4	18.8	5.2	4.6	-1.1
Գյուղատնտեսություն	4.2	14.2	11.2	3.0	8.2	10.2	7.2
Շինարարություն	45.5	15.3	35.1	55.6	11.3	27.8	35.3
Տրանսպորտ և կապ	8.3	19.5	13.2	14.1	15.9	9.5	18.5
Առևտուր և հանրային սնունդ	14.1	10.6	9.6	12.0	10.2	4.9	13.8
Ծառայություններ	8.6	11.7	10.9	12.1	18.5	13.3	10.8
Պեսական բյուջե							
Եկամուսներ և զրանսներ (մլրդ դրամ)	292.0	302.2	374.7	119.6	128.2	161.2	194.0
Ծախսեր (մլրդ դրամ)	312.7	334.0	417.5	125.6	135.1	164.3	202.4
Դեֆիցիտ (մլրդ դրամ)	20.7	31.7	42.8	6.0	6.9	3.1	8.4
Հարկային եկամուսներ (ՀՆԱ-ի %)	13.1	13.1	13.6	17.9	18.0	18.7	19.6
Ծախսեր (ՀՆԱ-ի %)	19.2	17.5	18.6	24.1	22.2	23.1	25.0
Դեֆիցիտ (ՀՆԱ-ի %)	1.3	1.7	1.9	1.2	1.1	0.4	1.0
Արտափին հասված							
Արտահանում (ՖՕԲ, մլն ԱՄՆ դոլար)	685.6	722.9	950.4	317.1	334.2	429.1	437.7
Ներմուծում (ՄԻՖ, մլն ԱՄՆ դոլար)	1,279.5	1,350.7	1,767.9	602.4	624.6	788.0	951.2
Առևտրային հաշվեկշիռ (ՀՆԱ-ի %)	21.2	17.6	16.7	32.2	26.8	23.5	28.5
Արտահանման աճ (%)	35.7	5.4	31.5	41.5	5.4	28.4	-0.6
Ներմուծման աճ (%)	29.6	5.6	30.9	48.4	3.7	26.2	19.9
Փոխարժեք (ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար, Ժ/Ը միջին)	578.8	533.5	457.7	586.5	558.2	462.9	443.9
Փոխարժեք (ՀՀ դրամ / ԱՄՆ դոլար, Ժ/Ը վերջ)	566.0	485.8	450.2	584.8	534.5	442.3	418.8
Դրամավարկային հասված							
Փողի զանգված (Ժ/Ը վերջ, մլրդ դրամ)	233.8	285.9	365.6	194.8	232.7	303.3	370.8
ՀՀ ԿԲ Զուտ արտափին ակտիվներ (մլրդ դրամ)	157.8	149.3	237.6	129.4	139.7	201.1	249.3
Փողի զանգվածի օրջադրության արագություն*	6.9	6.7	6.1	2.7	2.6	2.3	2.2
Փողի բազմարկիչ	2.05	2.18	1.85	1.92	2.17	2.00	1.94

* Հավաքակվել է որոշ անվանական ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի հարաբերություն:
Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱԿԾ, ՏՀՀ կենտրոնի հաշվարկներ:

Տնտեսական միտումները Հայաստանում 2006-ի առաջին կիսամյակի համար

Իրական հասված

2006 թվականի առաջին կիսամյակի արդյունքներով մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն կազմեց 561 ԱՄՆ դոլար՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ ավելանալով 86 ԱՄՆ դոլարով:

11.9 տոկոս տնտեսական աճին առավել նդասեցին շինարարության և ծառայությունների ճյուղերը, համադասասխանաբար, 4.9 և 2.3 տոկոսային կեսերով: Աճի առավել բարձր ցուցանիշը շինարարության ճյուղում էր՝ 35.3 տոկոս: Միևնույն ժամանակ արդյունաբերության ճյուղի համախառն ավելացված արժեքը կրճատվեց 1.1 տոկոսով, որի արդյունքում վերջինի կեղծը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում կրճատվեց 4.4 տոկոսային կեսով՝ կազմելով 20.8 տոկոս:

ՀՆԱ-ի 53 տոկոսը ձևավորվեց աղանդների թողարկման, 36 տոկոսը՝ ծառայությունների մատուցման հաշվին և 11 տոկոսը՝ զուտ հարկերից (առանց սուբսիդիաների):

Բյուջեային հասված

2006 թվականի առաջին կիսամյակի կատարման արդյունքներով ղեկավարվող բյուջեի եկամուտները 20.4 տոկոսով գերազանցեցին նախորդ տարվա ցուցանիշը՝ կազմելով երկրի համախառն ներքին արդյունքի 24 տոկոսը: Ծախսերի աճը 2.8 տոկոսային կեսով առաջանցիկ էր եկամուտների նկատմամբ, որի արդյունքում ձևավորվեց ՀՆԱ-ի 1 տոկոսին համարժեք դեֆիցիտ:

Հարկային եկամուտների 19.5 տոկոսով աճը հիմնականում աղանդների և ծախսերի հարկից և ԱԱՀ-ից ստացվող մուտքերի բարձր աճերը, համադասասխանաբար, 41.5 և 13.5 տոկոս:

Նախորդ տարվա համեմատ 36.5 տոկոսով ավելացան կրթության և գիտության ոլորտի ծախսերը, 35.9 տոկոսով՝ առողջապահության, 21.3 տոկոսով՝ սոցիալական աղանդվազության և սոցիալական աղանդվազության ուղղված հասկացումները: Ընդ որում՝ սրանադրոշի, ճանադարհային տնտեսության և կադի բնագավա-

ռում արված ծախսերը գերազանցեցին նախորդ տարվա նույն ցուցանիշը 79.5 տոկոսով:

Նույն ժամանակահատվածում ծախսերի հիմնական ուղղությունն հանդիսացող աղանդների և ծառայությունների ղեկավարվող գնումներն ավելացան 19.8 տոկոսով: Աճի առավել բարձր տեմպերը՝ 40.8 և 35.1 տոկոս, համադասասխանաբար, զուտ վարկավորման և կադիսալ բնույթի ծախսերի գծով էին: Նախորդ տարվա նկատմամբ կրճատվեցին արտադրության ղեկավարվող գնումները՝ մոտ 5 տոկոսով և սուբսիդիաները՝ 1.8 տոկոսով:

Արտադրության առևտուր

2006 թվականի առաջին կիսամյակին Հայաստանից արտահանվող աղանդների ծավալը 2005-ի նույն ցուցանիշի համեմատ կրճատվեց 0.6 տոկոսով: Միևնույն ժամանակ 19.9 տոկոսով աճեց երկրի ներմուծումը, որի արդյունքում առևտրային հաշվեկշռի դեֆիցիտը խորացավ 45.5 տոկոսով կամ 161 միլիոն ԱՄՆ դոլարով և կազմեց ՀՆԱ-ի շուրջ 29 տոկոսը: Առանց 29.1 միլիոն ԱՄՆ դոլարի մարդասիրական օգնության առևտրային հաշվեկշռի բացասական մնացորդը կազմեց 484.5 միլիոն ԱՄՆ դոլար:

Նշված ժամանակահատվածում արտադրության վրա առավել բացասաբար անդրադարձավ թանկարժեք և կիսաթանկարժեք արտադրության, թանկարժեք մետաղների և դրանցից իրերի ինչդետ արտահանվող, այնդետ էլ ներմուծվող ծավալների կրճատումը, համադասասխանաբար, 17.2 և 21.3 տոկոսով:

Արտահանման աճի վրա բացասաբար անդրադարձավ նաև ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից իրերի արտահանման ծավալների 9.3 տոկոսով կրճատումը:

Ներմուծման աճը մեծադետ տայնանավորված էր մեքենաների, սարավորումների և մեխանիզմների՝ 13.7 տոկոսով, ոչ թանկարժեք մետաղների և դրանցից իրերի՝ 7.8 տոկոսով ավելացմամբ, ինչդետ նաև հանգստավայրից արտադրանքի և սրանադրոշային միջոցների, համադասասխանաբար, 15.3 և 9.2 տոկոսով ավելացմամբ:

Դրամավարկային հասված

ՀՀ ԿԲ նախնական սվյալների համաձայն փողի զանգվածը 2006-ի հունիսի վերջին՝ մայիսի

Տնտեսության զարգացման միտումները

վերջի համեմատ աճել էր 12.2 միլիարդ դրամով (կամ 3.4 տոկոսով) և կազմել 370.8 միլիարդ դրամ, որը հիմնականում ղայմանավորված էր օջանառության մեջ կանխիկ դրամի և դրամով ներգրավված ցոյահանջ ավանդների, համադասասխանաբար, 8.9 և 4.4 միլիարդ դրամով ավելացմամբ: Միևնույն ժամանակ արտարժուքային ավանդները կրճատվել էին 1.3 միլիարդ դրամով:

2005-ի հունիսի համեմատ փողի զանգվածն աճեց 22.2 տոկոսով, այդ թվում, դրամով ավանդները՝ 44 տոկոսով, իսկ արտարժույթով ավանդները՝ 1.8 տոկոսով: Չնայած Հայաստանում դրամայնացման գործընթացի խորացմանը, արտարժույթով ավանդները դեռևս 1.7 անգամ գերազանցում են դրամով ներգրավվածներին:

Արտարժույթային փոխարժեքներ

2006 թվականի հունիսի ընթացքում ՀՀ դրամի փոխարժեքը, ղահողանելով նախորդ ամսվա վարագիծը, արժևուրվեց բոլոր հիմնական արտարժույթների նկատմամբ:

Հունիսի ընթացքում ԱՄՆ դոլարի, եվրոյի և ռուսական ռուբլու փոխարժեքների առավելագույն մակարդակները կազմեցին, համադասասխանաբար, 427.1, 550.8 և 15.9 դրամ: Ամսվա ընթացքում առավելագույն տատանումը՝ 28 դրամ, եվրոյի փոխարժեքի գծով էր: Արդյունում հունվար-հունիսին հայակական դրամի միջին հաշվարկային փոխարժեքն ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ կազմեց 444 դրամ, եվրոյի նկատմամբ՝ 545 դրամ և ռուսական ռուբլու նկատմամբ՝ 16 դրամ:

Հունիսի վերջին՝ 2005-ի դեկտեմբերի վերջի համեմատ դրամի փոխարժեքը դարձյալ արժևուրվեց, այդ թվում՝ ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ 31.4

դրամով (7 տոկոսով), եվրոյի՝ 7.6 դրամով (1.4 տոկոսով) և ռուսական ռուբլու նկատմամբ՝ 0.2 դրամով (1.1 տոկոսով):

Սոյառողական շուկա

2006 թվականի հունիսին մայիսի համեմատ սոյառողական շուկայում տեղի ունեցավ 1.2 տոկոս գնանկում, ընդ որում ղարենային աղանմների և մատուցված ծառայությունների գները նվազեցին, համադասասխանաբար, 2.1 և 0.2 տոկոսով, իսկ ոչ ղարենային աղանմների գներն աճեցին 0.3 տոկոսով:

ղարենային աղանմների կազմում առավելադետս իջել էին ձկնամթերի՝ 19.5 տոկոսով, բանջարեղենի և կարտֆիլի՝ 14 տոկոսով, ինչդետս նաև մրգի գները՝ 2.9 տոկոսով: Միևնույն ժամանակ 1.1 տոկոսով թանկացավ ձուն:

Ծառայությունների կազմում 1.9 տոկոսով իջել էին միջբաղաբային տրանսդորտի, իսկ 1.5 տոկոսով կադի, մասնավորադետս, հեռախոսի (հեռագրի) գները: Միևնույն ժամանակ 0.8 տոկոսով աճել էին ներբաղաբային տրանսդորտի և հագուստի կարի ծառայությունների գները:

Ոչ ղարենային աղանմների կազմում առավել նկատելի էր շինանյութի՝ 2.4 տոկոսով, ոսկերչական իրերի՝ 1.6 տոկոսով, ինչդետս նաև անձնական օգտագործման մեքենաների և բենզինի 1.3 տոկոսով թանկացումը:

Արդյունում 2006-ի հունիսին՝ 2005-ի դեկտեմբերի համեմատ սոյառողական գներն աճել էին 4.3 տոկոսով, իսկ 2006-ի հունվար - հունիսին գների միջին մակարդակը 2005-ի նույն ցուցանիշի համեմատ նվազել էր 0.2 տոկոսով:

ՀՆԱ-ի դեֆլյատորը 2006 թվականի առաջին կիսամյակին կազմել էր 1.8 տոկոս:

Ելենա Մանուկյանը Տնտեսական զարգացման և հեատդոթությունների կենտրոնի փորձագետ է, տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու: Նա նաև դասավանդում է ՀՊՏՀ Սաթեմասիկական մեթոդների և մոդելավորման ամբիոնում:

Վիճակագրական սվյալներ

Աղբահարության հիմնական ցուցանիշները

Ներկայացնում ենք աղբահարության հիմնական ցուցանիշները վերջին տարիների համար (ամենաթան սվյալներ): 2004 թվականից աղբահարության ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանությունում տեղի են ունեցել որոշակի փոփոխություններ: Ներկայացվող սվյալները հաշվարկված են նոր մեթոդաբանությամբ: Մեթոդական դարձաբանումների համար տես «Հայաստանի սոցիալական դասերը և աղբահարությունը, վիճակագրական վերլուծական զեկույց, ըստ 2004-ի սնային ցուցանիշների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության արդյունքների», ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2005թ: Աղբահարության և սոցիալական այլ ցուցանիշների համար կարող եմ այցելել նաև «Տնտեսական զարգացման և հետազոտությունների կենտրոնի» www.edrc.am ինտերնետային կայքի «Տվյալների բազաներ» ենթաէջը:

Աղյուսակ 1. Աղբահարության հիմնական ցուցանիշները Հայաստանում

	1998/99	2004	2005
Աղբահարության մակարդակը, %	56.1	34.6	29.8
Ծայրահեղ աղբահարության մակարդակը (սառ աղբահարություն), %	21.0	6.4	4.6
Աղբահարության խորություն, %	17.2	7.4	5.4
Աղբահարության սրություն, %	7.2	2.4	1.6
Ջինի գործակիցն ըստ եկամուտների անհավասարության	0.60	0.40	na
Ջինի գործակիցն ըստ սղառնման անհավասարության	0.30	0.26	na
Աղբահարության մակարդակը			
Մայրաքաղաքում	58.4	29.2	23.9
Քաղաքային բնակավայրերում	62.1	36.4	30.7
Քաղաքային բնակավայրերում՝ առանց Երևանի	65.5	43.9	37.8
Գյուղական բնակավայրերում	48.2	31.7	28.3
Ծայրահեղ աղբահարության մակարդակը			
Մայրաքաղաքում	24.8	6.1	3.6
Քաղաքային բնակավայրերում	26.2	7.5	5.3
Քաղաքային բնակավայրերում՝ առանց Երևանի	27.4	9.2	7.2
Գյուղական բնակավայրերում	14.1	4.4	3.2
Աղբահարության ընդհանուր գիծ (ամսական միջին)			
ՀՀ դրամով	17,663	19,373	20,289
ԱՄՆ դոլարով*	33.8	38.9	44.9
Ծայրահեղ աղբահարության (դարենային) գիծ (ամսական միջին)			
ՀՀ դրամով	11,210	12,467	13,266
ԱՄՆ դոլարով*	21.5	25.0	29.3

* հաշվարկի հիմնում դրված են 1999, 2004 և 2005 թվականների IV եռամսյակի միջին փոխարժեքները, համադասափանաբար, 522.6, 498.5 և 452.4 դրամ:

Աղյուսակ 2. Աղբահարության բնակչությունն ըստ մարզերի (տոկոս ընդամենի նկատմամբ)

	Աղբահարության մակարդակ			Ծայրահեղ աղբահարություն		
	1998/99	2004	2005	1998/99	2004	2005
Հայաստան	56.1	34.6	29.8	21.0	6.4	4.6
Բ. Երևան	58.4	29.2	23.9	24.8	6.1	3.6
Արագածոտն	60.5	35.4	32.3	22.8	5.6	3.1
Արարատ	52.3	32.7	30.9	13.3	6.4	7.4
Արմավիր	41.7	36.0	31.6	10.2	6.6	3.8
Գեղարքունիք	49.9	41.9	36.8	11.3	4.5	2.9
Լոռի	62.6	31.3	28.8	30.0	4.5	5.8
Կոտայք	61.7	39.3	34.5	24.5	9.2	8.7
Շիրակ	75.8	48.8	42.5	33.0	10.4	4.3
Սյունիք	53.1	36.5	28.9	18.7	5.9	2.3
Վայոց Ձոր	34.7	28.9	19.2	12.9	4.1	1.8
Տավուս	29.3	30.5	25.8	9.3	3.3	3.8

Վիճակագրական սկզբներ

Աղյուսակ 3. Աղբահարությունը ըստ սեռի (տոկոս)

	1998/99	2004	2005	1998/99	2004	2005
	Տղամարդ			Կին		
Ոչ աղբահար	44.1	65.0	69.9	43.7	65.7	70.3
Աղբահար	55.9	35.0	30.1	56.3	34.3	29.7
Շատ աղբահար	20.9	6.4	4.5	21.1	6.4	4.6

Աղյուսակ 4. Աղբահարությունը ըստ կրթական մակարդակի (16 տարեկանից բարձր բնակչությունը համար, տոկոս)

	Ոչ աղբահար	Աղբահար	Շատ աղբահար
Տարրական և ցածր			
1998/99	37.7	62.3	23.7
2004	62.6	37.4	7.2
2005	70.1	29.9	4.4
Թերի միջնակարգ			
1998/99	36.7	63.3	27.8
2004	57.4	42.6	8.7
2005	63.0	37.0	6.7
Միջնակարգ			
1998/99	41.1	58.9	24.0
2004	61.8	38.2	7.2
2005	65.6	34.4	5.3
Միջնակարգ մասնագիտական			
1998/99	44.4	55.6	19.4
2004	68.1	31.9	5.6
2005	73.9	26.1	3.8
Բարձրագույն			
1998/99	55.1	44.9	13.4
2004	80.5	19.5	2.6
2005	84.6	15.4	1.9

Աղյուսակ 5. Կենսաթոշակառուների, սոցիալական թոշակառուների, հաճախորդների բնաբանակը և կենսաթոշակի ու նոդատի միջին չափը

	2001	2002	2003	2004	2005
Ընդհանուր կենսաթոշակառուների բնաբանակը, մարդ	552,919	543,646	543,710	540,298	533,288
բնակչության ընդհանուր բնաբանակից, %	14.5	17.0	16.9	16.8	16.6
Առողջապահական կենսաթոշակառուներ, մարդ	493,776	485,446	487,867	486,019	479,791
բնակչության ընդհանուր բնաբանակից, %	13.0	15.2	15.2	15.1	14.9
Սոցիալական կենսաթոշակառուների բնաբանակը, մարդ	47,094	46,675	45,258	44,672	44,858
բնակչության ընդհանուր բնաբանակից, %	1.2	1.5	1.4	1.4	1.4
Հաճախորդների բնաբանակը, մարդ	106,874	108,361	111,887	135,716	116,269
բնակչության ընդհանուր բնաբանակից, %	2.8	3.4	3.5	4.2	3.6
Կենսաթոշակի միջին ամսական չափը (առանց զինվորական կենսաթոշակի), դրամ	4,574	5,748	7,452	8,672	9,724
Աղբահարության ընթացիկ նոդատի համակարգում ընդգրկված ընթացիկների քանակը	168,947	175,743	179,332	171,002	146,726
Սեկ ընթացիկի նոդատի միջին ամսական չափը, դրամ	7,400	6,750	6,319	7,829	13,328

Աղբյուր՝

«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-սնտեսական վիճակը 2006 թվականի հունվար-սեպտեմբերին»՝ տեղեկատվական ամսական զեկույց, 77 ԱԿԾ, Երևան, 2006
 «Պարենային աղբահարություն և աղբահարություն 2006 թվականի հունվար-հունիսին»՝ վիճակագրական տեղեկագիր, 77 ԱԿԾ, Երևան, 2006
 «Հայաստանի սոցիալական թափանցիկ և աղբահարություն»՝ վիճակագրական վերլուծական զեկույց, 77 ԱԿԾ, Երևան, 2005

Հիմնադիր և հրատարակիչ (լրացվական գործունեությունն իրականացնող)՝
«Տնտեսական զարգացման և հեռազոտությունների կենտրոն» ՀԿ

Հասցե՝

Հայաստանի Հանրապետության, Բ Երևան, 375069, Ռուբենյանց 28-2,
Գրանցման վկայական՝ 03 Ա 065178, սրված՝ 28/06/2004

«Տնտեսական ֆաղափականություն և աղբահարություն» ամսագիր
Ստորագրված է տպագրության՝ 31/10/06
Տղափանակը՝ 350, ծավալը՝ 36 էջ
Տարածվում է անվճար:

Համարի թողարկման դասասխանատու՝

Վ. Մնացականյան

Գլխավոր խմբագիր՝

Մուլեղ Թումասյան

USAID

FROM THE AMERICAN PEOPLE

Հայաստանի հարկային կասարելագործման ծրագիր

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, Բ Երևան, 375010, Տղագրիչների 15, բն. 13
Հեռախոս՝ (+374 10) 54-02-89, ֆաքս՝ (+374 10) 54-26-31
epp@edrc.am
www.edrc.am

Խմբագրական խորհուրդ

ԱճեՑ Բրաուն

«Ուրբան» ինստիտուտ

Վաչե Գաբրիելյան

ՀՀ կենսորոնական բանկ

Լուսիգ Դանիելյան

Հայաստանի ամերիկյան համալսարան, ֆաղափագիտության և միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետ

Արմենակ Դարբինյան

ՀՀ ՖԷՆ Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ

Մուսեղ Թումասյան

Տնտեսական զարգացման և հետազոտությունների կենտրոն

Մարգարիտա Հակոբյան

Օֆսֆամ ՍԲ հայաստանյան գրասենյակ

Հեղինե Սանասյան

Կովկասյան հետազոտական ռեսուրսների հայաստանյան կենտրոն

Նաիրա Մելիքյան

Համաժխարհային բանկ, Երևանի գրասենյակ

Մանուշեք Մոխսարի

ԱՄՆ ՄՁԳ «Հայաստանի հարկային կասարելագործման» ծրագիր, Բուզ Ալլեն Համիլթոն, Մերիլենդի համալսարան - Քոլեջ Փարկ

Յուրի Սուվարյան

Հայաստանի ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Նինկե Օմես

Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, Հայաստանի գրասենյակ